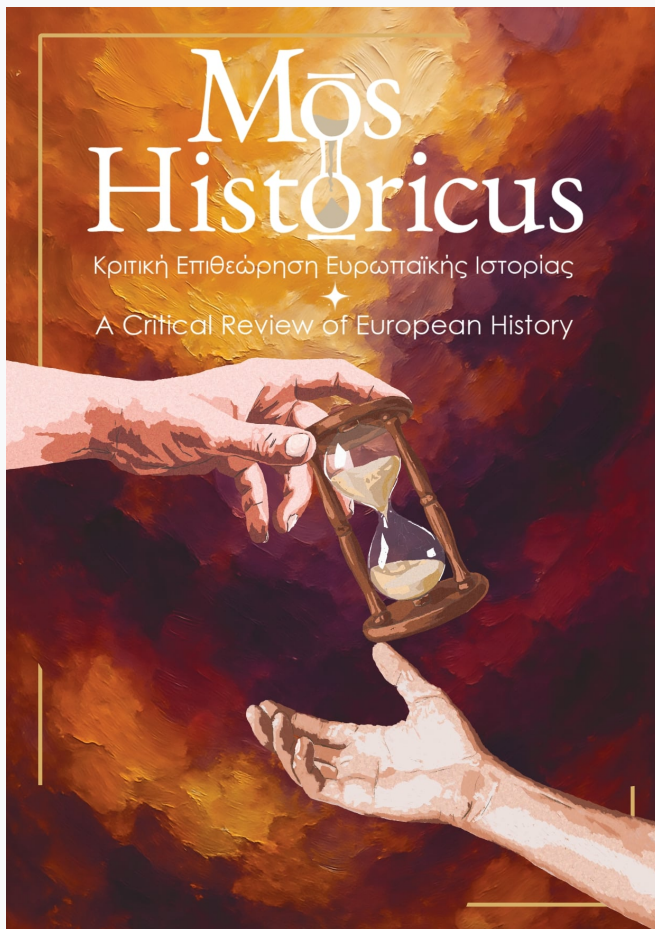

Mos Historicus: A Critical Review of European History

Vol 3, No 1 (2025)

Mos Historicus: A Critical Review of European History

Construction of Legal Relations

Αθανάσιος Πάνος

doi: [10.12681/mh.42449](https://doi.org/10.12681/mh.42449)

Copyright © 2025, Mos Historicus: A Critical Review of European History

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Πάνος Α. (2025). Construction of Legal Relations: The nature of the laws of lands (“Landrechten”) during the 13th and 14th centuries. *Mos Historicus: A Critical Review of European History*, 3(1), 108–133.
<https://doi.org/10.12681/mh.42449>

Η οικοδόμηση των δικαικών σχέσεων. Ο χαρακτήρας των δικαίων των γαιών (“Landrechten”) κατά τον 13ο και 14ο αιώνα

The Construction of Legal Relations. The nature of the laws of lands (“Landrechten”) during the 13th and 14th centuries

Αθανάσιος Πάνος*
Athanasios Panos

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Παρουσιάζονται με κριτικό τρόπο οι νομοθετικές πρωτοβουλίες κατά τον 13^ο αιώνα εντός της γερμανικής αυτοκρατορίας, δίνοντας έμφαση στα δίκαια των γαιών και την εξέλιξή τους έως τον 14^ο αιώνα. Εξετάζεται η σχέση της αυτοκρατορικής θητείας του Φρειδερίκου Β΄ με τη νομική θεωρία και έπειτα τα δίκαια των *Κατόπτρων των Σαζόνων* και *Σουαβών*. Η θεσμική αρχιτεκτονική της αυτοκρατορίας προσεγγίζεται μέσα από όλη αυτήν τη νομική ανάπτυξη. Αναδεικνύονται ιστορικά στοιχεία της σχέσης μεταξύ φεουδαλισμού και έννομων μορφών.

Λέξεις κλειδιά: μεσαιωνική ιστορία του δικαίου, μεσαιωνική νομοθεσία, Γερμανική Αυτοκρατορία, φεουδαλισμός, Φρειδερίκος Β΄, μεσαιωνικός νόμος της γης

ABSTRACT: The legislative innovations during the 13th century within the German Empire are critically presented, focusing on the laws of lands and their evolution until the 14th century. The relationship of Frederic II’s imperial course to the legal theory is examined, then the Mirror Laws of Saxons and Swabians. The institutional architecture of the German Empire is reached through the whole legal development. Historical elements of the relationship between feudalism and legal forms are highlighted.

Keywords: medieval legal history, medieval law, German Empire, feudalism, Frederick II, medieval law of land

* PhD holder in European Medieval History, University of Athens, Philosophical School, Faculty of History and Archaeology. He has completed postdoctoral research in the same institution. His main research interests lie in the fields of medieval critical intellectual history, medieval history of spirit, medieval legal history, history of medieval cities and urban space, history of medieval materialism and social competition. panosdesf@gmail.com

Ο Αθανάσιος Πάνος είναι κάτοχος διδακτορικού τίτλου στη Μεσαιωνική Ευρωπαϊκή Ιστορία από το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, και έχει ολοκληρώσει τη μεταδιδακτορική του έρευνα στο ίδιο πανεπιστήμιο. Τα κύρια ερευνητικά του ενδιαφέροντα σχετίζονται με τους τομείς της μεσαιωνικής κριτικής ιστορίας των ιδεών, της μεσαιωνικής ιστορίας του πνεύματος και του δικαίου, της ιστορίας των μεσαιωνικών πόλεων και του αστικού χώρου, καθώς και του μεσαιωνικού υλισμού και του κοινωνικού ανταγωνισμού. panosdesf@gmail.com

I. Αντικείμενο και στοχοθεσία

Στόχος του άρθρου είναι η παρουσίαση των νομικών αλλαγών οι οποίες αναπτύχθηκαν στην επικράτεια της γερμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 13ο και 14ο αιώνα και αφορούσαν τη ρύθμιση και οικοδόμηση των σχέσεων στην ύπαιθρο κυρίως επί της έγγειας ιδιοκτησίας και των συνδεδεμένων με αυτήν ανταλλαγών. Οι θεματικές της έρευνας έχουν άμεση αναφορά στη νομική ιστορία, στην ιστορική εξέταση της θεσμικής και πολιτικής συγκρότησης στον γερμανικό χώρο της εποχής και στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των δυναμικών του φεουδαλικού τρόπου παραγωγής και των έννομων μορφών.

Τίθενται στο επίκεντρο οι ποιοτικές αλλαγές οι οποίες άρχισαν να συντελούνται στον 13ο αιώνα μέσα από τη θεσμοθέτηση των δικαίων των γαιών (“Landrechten”) και των συνοδευόντων αυτά αμιγώς φεουδαλικών δικαίων (“Lehnrechten”)¹ και συνεχίστηκαν στον 14ο αιώνα. Αυτή η νομοθετική πρωτοβουλία σηματοδότησε μια νέα πολιτική και θεσμική συγκρότηση της αυτοκρατορίας. Βασικός σκοπός της έρευνας είναι η συμβολή στην κριτική κατανόηση αυτής της συγκρότησης στον ύστερο Μεσαίωνα μέσα από τις ερευνώμενες περιπτώσεις της νομικής ιστορίας, επομένως και σε μια επαρκέστερη κατανόηση του μεσαιωνικού γερμανικού κόσμου ιδωμένου συγχρόνως στις εξωτερικές επιδράσεις του.

Δεν εστιάζουμε στην έκθεση των τυπικών προσδιορισμών των κανονιστικών ρυθμίσεων των δικαίων των γαιών ως ενός κατ’ αναλογία συστήματος θετικού δικαίου, καθόσον κάτι τέτοιο έχει σε επαρκή βαθμό αναλυθεί από την ιστοριογραφία και τη νομική Ιστορία.² Επιχειρούμε την κριτική παρουσίαση των βασικών στοιχείων από την πολυπλοκότητα των νομικών εξελίξεων και αλλαγών, ώστε να αναδειχθεί ο χαρακτήρας των δικαίων των γαιών ως κατεξοχήν ιστορική διαδικασία. Μέσα από αυτήν την παρουσίαση επιτυγχάνεται η πραγμάτευση πλευρών από τις φεουδαλικές σχέσεις μεταξύ των επιπέδων της αυτοκρατορίας, καθώς και από τις αλλαγές στη φεουδαλική οργάνωση της

¹ Πρόκειται για τις κανονιστικές ρυθμίσεις βασιλικού τύπου εκχώρησης (“Lehnen”) ενός γεωτεμαχίου (“Lehen”) και της οργάνωσης των σχέσεων γύρω από αυτό.

² Ενδεικτικά βλ. Alexander Haentjes, *Deutschrechtliche Exegese des Sachsenspiegel Landrechts. Textdarstellung und interpretation*, Grin Verlag, Μόναχο 2015· Dietlinde Munzel-Everling, *Das Kleine Kaiserrecht: Text und Analyse eines mittelalterlichen Rechtsbuches: Leithandschrift der Fürstlichen Bibliothek Corvey, Bestandsaufnahme aller anderen Handschriften, Benennung, Verfasser, Datierung, Quellen, Auswirkung*, Hylaila-Verlag, Βίζμπαντεν 2019· «Deutsche Rechtsbücher des 13. und 14. Jahrhunderts und ihre Deutung als "Kaiserrecht"», στο Thomas Olechowski (επιμ.), *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs, vol. 10*, Verlag der ÖAW, Βιέννη 2020, σ. 45-60.

κοινωνίας. Κρίσιμο ζήτημα είναι ο εντοπισμός της οργανικής συσχέτισης μεταξύ των νομικών αλλαγών και του τρόπου συγκρότησης της αυτοκρατορίας.

II. Ιστοριογραφικές επισημάνσεις και διχοστασίες

Η ύπαρξη μιας υπό συνεχή ανανέωση ιστοριογραφίας αναφορικά με τις θεματικές της παρούσας εργασίας επιθέτει τις αντίστοιχες προβληματικές, καθώς και τις συναφείς αμφισβητούμενες ιστοριογραφικές τοποθετήσεις. Στις ακόλουθες γραμμές προβαίνουμε ακροθιγώς σε κριτική παρουσίαση των πιο αμφιλεγόμενων ζητημάτων.

Ένα από τα ζητήματα στα οποία η εργασία καλείται να επιλέξει είναι η μεταφραστική απόδοση των ερευνώμενων μεσαιωνικών νομικών όρων. Για τη μετάφραση στα ελληνικά του όρου “Landrechten” επελέγη ο κατά κυριολεξία όρος “δίκαια των γαιών” αντί του “κώδικες των γαιών ή έγγειοι κώδικες”.³ Αυτή η μεταφραστική επιλογή τεκμηριώνεται από το συνολικό χαρακτήρα των εξεταζόμενων δικαίων και συναρτάται με την προτεινόμενη απάντηση στο ιστορικό ερώτημα, ποια νομική δυναμική, ποια νομική ποιότητα είναι η βασική σε αυτά.⁴

Από τη σκοπιά του μεταφραστικού φορμαλισμού αναφέρεται ότι αυτή η επιλογή ακολουθείται πάγια στην αγγλική ιστοριογραφία όπου ο όρος “Landrecht” μεταφράζεται περιφραστικά ως “customary law of the region” (εθμικό δίκαιο της περιοχής).⁵ Επιπρόσθετα, η επιλογή αυτή προκύπτει εξ αντιδιαστολής καθόσον στη γερμανική νομική ορολογία ο νομικός κώδικας σημαίνεται με τη λέξη “buch”.

Η βιβλιογραφία συναινεί ότι στο ζήτημα της κωδικοποίησης αποτυπώνονται οι νεωτερικές επιστημολογικές και μεθοδολογικές ανησυχίες του πρώιμου 19^{ου} αιώνα για τη συγκρότηση των νομικών σε πειθαρχική επιστήμη. Από αυτήν την άποψη η χρήση του όρου “κώδικας” παραπέμπει νοηματικά είτε σε ένα νεωτερικό πλαίσιο κατανόησης και αντίληψης το οποίο δεν είναι εφαρμόσιμο

³ Αντιπαράβαλλε Eberhard Isenmann, «Städtisches Gesetzgebungs- und Verordnungsrecht in Rechtsliteratur und in rechtsgutachten deutscher Juristen des Spätmittelalters», στο J.-M. Cauchies και E. Bousmar (επιμ.), *"Faire bans, edictz et statuz": Légiférer dans la ville médiévale. Sources, objets et acteurs de l'activité législative communale en Occident, ca. 1200-1550*, Publications de Facultés universitaires Saint-Louis, Βρυξέλλες 2001, σ. 411-438· Dietlinde Munzel-Everling, *Das Kleine Kaiserrecht*, ό.π.

⁴ Η προσέγγιση σύμφωνα με την οποία το βασικό στα εξεταζόμενα νομικά κείμενα και διαδικασίες δεν είναι η συλλογή και η κωδικοποίηση των κανόνων ως τέτοια, αλλά η θεσμοθέτηση ενός συνολικού δικαικού καθεστώτος βρίσκεται *inter alia* έρεισμα στη μεταπολεμική Σμιτανή θεωρία για τη μεσαιωνική εκπήγαση του “νόμου της γης” και του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου. Βλ. Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Duncker & Humblot, Βερολίνο 1950. Απ’ αυτήν την άποψη, –*lato sensu*– τα εξεταζόμενα δίκαια ανταποκρίνονται στην ευρύτερη ιστορική έννοια της “*respublica Christiana*” ως “χωρικής τάξεως” (“*Raumordnung*”) και δεν παρουσιάζονται περιορισμένα και αποσπασματικά ως συμβιβαστικές κωδικοποιήσεις των ιδιοκτησιακών και διυποκειμενικών σχέσεων επί του εδάφους. Βλ. ό.π., σ. 25-35. Επισημαίνεται ότι ο χρησιμοποιούμενος όρος “δημόσιο δίκαιο” (“*jus publicum*”) έχει άμεση αναφορά στην κανονιστική οργάνωση του χώρου και είναι διαφορετικού περιεχομένου από το νεωτερικό όρο “*droit public*” το οποίο έχει να κάνει με την κανονιστική ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ κράτους και διοικούμενων.

⁵ Benjamin Arnold, *Princes and territories in medieval Germany*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ, Νέα Υόρκη, Πορτ Τσέστερ, Μελβούρνη και Σύδνεϋ 1991, σ. 31.

στη μεσαιωνική νομική παράδοση και πρακτική των γερμανικών περιοχών είτε σε μια συγκεκριμένη θετικιστική πρόσληψη του μεσαιωνικού ρωμαϊκού και κανονικού δικαίου.

Κατ' ακολουθία των ανωτέρω, τίθεται μια κύρια προβληματική της έρευνας σχετικά με τη νομική φύση των ερευνώμενων κανόνων δικαίου και με την ποιότητα των δικαίων των γαιών ως πηγών δικαίου. Συγκεκριμένα αυτή η προβληματική σε πρώτο χρόνο συνίσταται στο αν πρόκειται στην κύρια πλευρά τους για δείγματα θετικού, τεθειμένου δικαίου στα οποία προέχει το γεγονός της συλλογής των κανόνων και η δυνατότητα κωδικοποίησής τους κατά τα σχολαστικιστικά πρότυπα ή αν διατηρείται ο εθιμικός χαρακτήρας των κανόνων οι οποίοι μέσα από τα δίκαια των γαιών εντάχθηκαν σε ένα νέο περιεχομενικό και ερμηνευτικό πλαίσιο που προσδιορίζεται από την αυτοκρατορία και την προσίδια σε αυτήν πολιτική και δικαιοκή κατανόηση.

Επισημαίνεται ότι στη μεσαιωνική Γερμανία η ανάγκη για έναν εξειδικευμένο και συγκεντρωτικό νομικό κώδικα ("Rechtbuch") εκφράστηκε ρητά για πρώτη φορά από τον αυτοκράτορα Κάρολο Δ' (θητεία 1346-1378) κατά το 1356 στη Δίαιτα της Νυρεμβέργης και της Μετς αναφορικά με την κωδικοποίηση της διαδικασίας αυτοκρατορικής εκλογής, κάτι που οδήγησε στη σύνταξη της "Bulla Aurea" ("Χρυσής Βούλας") (1356-1357).⁶

Ένα επιπρόσθετο θεωρητικό ζήτημα για την πολιτική και νομική ιστορία της μεσαιωνικής Γερμανίας εξαρχής τίθεται από τη σχετική ιστοριογραφία αναφορικά με την ανεύρεση ή μη μεσαιωνικού αυτοκρατορικού κράτους.⁷ Η όλη συζήτηση δεν αφορά τον εντοπισμό μιας –με διασταλτικά και ευρύτερα κριτήρια– κρατικής λειτουργίας ως επιβεβαίωσης του νομικού χαρακτήρα της πολιτικής εξουσίας, κάτι το οποίο από τεχνική σκοπιά παρατηρείται σε όλη την Ευρώπη μετά την παπική και νομική επανάσταση του 11ου και 12ου αιώνα, αλλά την επιστημολογική και νοηματική υπαγωγή της ιστορικής παρουσίας στην κατηγορία του κράτους.

Τα ρεύματα θετικιστικής ιστοριογραφίας και Συνταγματικής Ιστορίας ξεκινούν την έρευνά τους από την καταφατική στάση στο παραπάνω ερώτημα έχοντας το κράτος σε πρώτο πλάνο ως δεσπόζουσα αναλυτική κατηγορία. Αυτό γίνεται δεκτό, αν και από σχετικά διαφορετικές αφετηρίες και στη μαρξιστική ιστοριογραφία του SPD καθοριζόμενη από το ύστερο έργο του Ένγκελς ο οποίος τοποθετεί τη διαδικασία οικοδόμησης του "γερμανικού κράτους/κράτους των Γερμανών" στην ιστορική σύγκρουση μεταξύ των Ρωμαίων και των βάρβαρων, αρχαίων κοινοτήτων των γερμανικών εδαφών.⁸

⁶ Βλ. Benjamin Arnold, «The End of Territorial Lordship in Medieval Germany. Reflections upon an Historiographical Theory», στο University of Reading (επιμ.), *Reading Medieval Studies*, XXVI, Graduate Centre for Medieval Studies in the University of Reading, Ρέντινγκ 2000, σ. 27.

⁷ Ενδεικτικά βλ. Christoph H. F. Meyer, «Zum Streit um den Staat im frühen Mittelalter», *Kritik*, Rg, 17 (2010), σ. 164-175.

⁸ Ενδεικτικά βλ. Friedrich Engels, «Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats Im Anschluß an Lewis H. Morgans Forschungen, VIII. Die Staatsbildung der Deutschen», στο *Marx Engels Werke*, Band 21, Dietz Verlag, Βερολίνο 1962, σ. 141-151.

Σε διαφοροποίηση, τα ιστοριογραφικά ρεύματα που έχουν άμεση συνάφεια στην κριτική φιλοσοφική γραμματεία ή προκρίνουν μια νομιναλιστικού τύπου ιστορική εξέταση, δηλαδή έρευνα και εξαγωγή συμπερασμάτων μέσα από τους ίδιους τους ιστορικούς όρους, κρατούν επιφυλακτική και αρνητική στάση στο ζήτημα ύπαρξης μεσαιωνικού αυτοκρατορικού κράτους ή μεσαιωνικού γερμανικού κράτους.

Η απάντηση συναρτάται εξίσου με τους διαφορετικούς και συχνά αντιτιθέμενους μεταξύ τους προσδιορισμούς του κράτους κάτι που άπτεται περισσότερο της πολιτικής φιλοσοφίας και θεωρίας και όχι τόσο της ιστορικής επιστήμης, καθώς και με τις επιστημολογικές και πολιτικές προθέσεις του εκάστοτε ιστοριογραφικού ρεύματος και τάσης. Η τοποθέτηση που εμπεριέχεται στην παρούσα εργασία είναι ότι η συνολικότητα των ίδιων των ιστορικών όρων της ερευνώμενης εποχής δεν επιτρέπει την εννοιολογική χρήση της *μορφής-κράτος* ως αναλυτικής και δεσπόζουσας ιστορικής κατηγορίας: δεν εντοπίζεται ένα αυτοτελές μεσαιωνικό αυτοκρατορικό κράτος στη Γερμανία.

Πέρα από τη θεωρητική ανάλυση αυτής της τοποθέτησης, αυτό καταδεικνύεται ιστορικά από το γεγονός ότι κατά τον Μεσαίωνα σχεδόν σε κάθε αυτοκρατορική Διαδοχή η ίδια η ύπαρξη, τα θεμέλια νομιμοποίησης και η λειτουργία της αυτοκρατορίας αμφισβητούνταν και επαναθεμελιώνονταν μετά από εσωτερικές πολεμικές διαμάχες, πολέμους ενάντια στην παποσύνη και εξωτερικές εκστρατείες. Από αυτή την άποψη, η αυτοκρατορία αναπτύσσει την κεντρική πλευρά της ως ειδική πολιτική εξουσία άμεσα συναρτώμενη με την ένοπλη και στρατιωτική ισχύ (“*imperium*”) και όχι ως κάτι δοσμένο και αποκρυσταλλωμένο όπως το νομικοθεσμικό συνεχές (“*continuum*”) του κρατικού φορμαλισμού. Φαινομενολογικά, η αυτοκρατορική λειτουργία ως ειδική πολιτική εξουσία ενεργοποιείται και πραγματώνεται κυρίως μέσα από τις θεσμικές πράξεις του αυτοκράτορα και των Διαιτών και εξωτερικεύεται μέσα από τον ανταγωνισμό της προς τις άλλες στρατηγικές και τακτικές δυνάμεις (παποσύνη, βασιλεία, ηγεμόνες σε μη ελεγχόμενες και μη γερμανικές ή ακόμα και σε αλλοδαπές περιοχές).

Από τον Όθωνα Α΄ (912-973) έως και τον 15ο αιώνα δεν εντοπίζεται στη Γερμανία μια αδιατάρακτη και αδιάλειπτη θεσμική συνέχεια οργανικής πολιτικής ενότητας τελούσα σε νομική και λειτουργική ανεξαρτησία από το εμπρόσωπο *apparatus* της πολιτικής εξουσίας. Επιπρόσθετα, πλείονες ιστορικές ενδείξεις και στοιχεία, ακόμα και από το κανονιστικό περιεχόμενο των δικαίων των γαιών, ενδεικνύουν τη διατήρηση και παρουσία φυλετικών, βαρβαρικών στοιχείων στην κοινωνική και δικαιική οργάνωση της υπαίθρου.

Σε αντιδιαστολή προς το ρωμαϊκό αυτοκρατορικό παράδειγμα, ελλείπει μια θετικά θεσμοθετημένη και προσδιορισμένη δημοσιονομική και φορολογική λειτουργία του υποτιθέμενου ή εικαζόμενου αυτοκρατορικού “κράτους” ως “*aerarium/treasury*”,⁹ κάτι το οποίο στην πολιτική

⁹ Ενδεικτικά βλ. Fergus Millar, «The Aerarium and Its Officials under the Empire», *The Journal of Roman Studies*, Vol. 54, Parts 1 and 2 (1964), σ. 33-40.

φιλοσοφία και στην επιστήμη της Πολιτικής Οικονομίας είναι κομβικό για τη διαπίστωση περί ύπαρξης κράτους. Ακόμη και με δομιστικά μαρξιστικά μέτρα δεν εντοπίζεται μια αυτοκρατορική λειτουργία ως “*συλλογικός φεουδάρχης*” ή μια ανάληψη εκ μέρους της αυτοκρατορικής εξουσίας της συνολικής διαδικασίας κοινωνικής αναπαραγωγής. Το κυριότερο, δεν παρατηρείται μια – θεσμικά διαχωρισμένη από το κοινωνικό– λειτουργία της αυτοκρατορίας, όπως στην περίπτωση της κατεξοχήν κρατικής μορφής. Αντίθετα, η αυτοκρατορία είναι τέτοια, επειδή συν τοις άλλοις εκδηλώνει τον ενεργό χαρακτήρα της μέσα από την έμπρακτη συμμετοχή της στον εσωτερικό κοινωνικό ανταγωνισμό προκειμένου να εντάξει στις λειτουργίες και στους στόχους της τις φυγόκεντρες εσωτερικές δυνάμεις τις οποίες ανταγωνίζεται.

III. Η συμβολή της αυτοκρατορικής θητείας του Φρειδερίκου Β΄ στις νομικές αλλαγές – Ιστορικά ζητήματα πολιτικής θεωρίας

Στην αυγή του 13ου αιώνα μια οξυμένη πολιτική και ένοπλη σύγκρουση είχε αναπτυχθεί στην αυτοκρατορία. Επρόκειτο για τη “Διαμάχη για το γερμανικό Θρόνο” (“*Deutscher Thronstreit*”) (1198-1215) μετά τον θάνατο του Αυτοκράτορα Ερρίκου ΣΤ΄ (1197) μεταξύ του Όθωνα Δ΄ του Οίκου των Γουέλφων (π. 1175/82-1218) και του Φιλίππου της Σουαβίας του Οίκου των Χοενστάουφεν (1177-1208). Στην αντιπαράθεση παρενέβη ενεργά ο πάπας Ινοκέντιος Γ΄ (θητεία 1198-1216). Η έκβαση της σύγκρουσης είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την απομείωση της παπικής παρουσίας και επιρροής στους λαούς και στις υποθέσεις της αυτοκρατορίας, καθώς και την εκ νέου μοναρχική πολιτική εννοιολόγησή της.¹⁰

Ο Φρειδερίκος Β΄ των Χοενστάουφεν (1194-1250, θητεία ως αυτοκράτορας από το 1220) προέβη στην επαναθεμελίωση της αυτοκρατορικής μοναρχικής εξουσίας και στην επέκτασή της στη Σικελία και στη νότια Ιταλία ως Βασιλεύς της Σικελίας (1198-1250) και στη Μέση Ανατολή ως Βασιλεύς της Ιερουσαλήμ (1225-1228). Κατά τη διάρκεια της θητείας του επέδειξε προσωπική επιμέλεια για ζητήματα νομοθεσίας από τη σκοπιά της αυτοκρατορικής διοίκησης.

Στα 1231 θεσμοθετήθηκε με προσωπική του πρωτοβουλία για τη Σικελία το “*Liber Augustalis*” ή “*Liber Constitutionum Regni Siciliae or Constitutiones Melphitanae*” διά του οποίου εισήγαγε ένα ευσταθές, συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνηση.¹¹ Η διακυβέρνηση του Φρειδερίκου στη Σικελία χαρακτηρίζεται από ιστορικούς ως “πρότυπο/παραδειγματικό κράτος” (“*Modellstaat*”).¹² Αυτό

¹⁰ Ενδεικτικά βλ. Andrea Rzhacek, *To Be King of an Empire. The Notion of Empire in the Charters and Letters of the Hohenstaufen King Philip (1198–1208)*, 24. Oktober 2014, Mittelalter. Interdisziplinäre Forschung und Rezeptionsgeschichte. Ανάκτηση από: <http://mittelalter.hypotheses.org/4559> (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

¹¹ Βλ. Stürmer Wolfgang (επιμ.), «Die Konstitutionen Friedrichs II. für das Königreich Sizilien». *Constitutiones et Acta Publica Imperatorum et Regum*, vol. 2 (suppl.), Monumenta Germaniae Historica, Hahnsche Buchhandlung, Αννόβερο 1996.

¹² Βλ. Antonio Marongiu, «A Model State in the Middle Ages: The Norman and Swabian Kingdom of Sicily», *Comparative Studies in Society and History*, 6 (1964), σ. 307-320.

αποδίδεται κατά κύριο λόγο στη σικελική νομική, διοικητική, οικονομική και φορολογική πολιτική του.¹³

Η πρόσφατη έρευνα των Becker και Hübner επιλέγει ορθά –καθόσον προκύπτει από τον όρο “Liber”– τον όρο του νομικού κώδικα (“Gesetzbuch”) αναφέροντας την κριτική άποψη ότι δι’ αυτού παρατηρείται η θεσμοθέτηση ενός συνεκδοχικά “γραφειοκρατικού” τύπου κράτους (“Beamtenstaat”/“κράτος αξιωματούχων”), άποψη η οποία ανασκευάζεται στην εργασία τους.¹⁴ Στην οπτική τους το κρίσιμο είναι η θεωρία περί αυτοκρατορικής εξουσίας την οποία ανέπτυξε ο Φρειδερίκος Β΄ στην Ιταλία, αξιοποιώντας τη λατρευτική θεώρηση της “Justitia” (“Δικαιοσύνης”) της μετα-Αυγουστιανής περιόδου, και κατ’ αυτόν τον τρόπο διαβλέπουν τη σφυρηλάτηση μιας έννοιας πρόνοιας, αστυ-νομίας (“Polizey”)¹⁵ κατανοούμενης ως επίδειξης έγνοιας και φροντίδας από το κράτος και της αντίστοιχης *αστικής κοινωνίας* για τους πολίτες.¹⁶

Λόγω της αυτοκρατορικής θητείας του Φρειδερίκου Β΄ και των θεσμικών επιτευγμάτων της κατά την παρουσίαση των νομικών αλλαγών πρέπει να ληφθεί υπόψη ο χαρακτήρας και η τελεολογία της προσωπικής εξουσίας του ως αυτοκράτορα και Βασιλέως.

Στο περί Φρειδερίκου Β΄ βιογραφικό έργο του Καντόροβιτς υποστηρίζονται σχετικά αντιφατικές απόψεις ότι η θητεία του σηματοδοτούσε “renovatio imperii”, δηλαδή ανασύσταση του ρωμαϊκού “imperium” και ότι επρόκειτο για μια πρώτη μορφή ενός “κράτους βίας/υλικής δύναμης” (“Gewaltstaat”).¹⁷ Από την έρευνα και με βάση μια ορθότερη εννοιολόγηση, προκύπτει ότι μάλλον επρόκειτο για ένα θεσμικό τύπο εμπρόσωπης εξουσίας η οποία αρχετυπικά μπορεί να συνοψισθεί στην έννοια του “νοήμονος, εμπνέοντος Νόμου” (“beseeltes Gesetz”).¹⁸ Η έννοια ανευρίσκεται στο Βιβλίο Β΄ του έργου *Στρωματείς* του Κλήμεντος της Αλεξάνδρειας (π. 150 - π. 211-216) το οποίο αναφέρεται στη νομικοπολιτική θεωρία του Πλάτωνα περί αλήθειας. Στον ίδιο χρόνο, αναφέρει ότι ο Ελεάτης φιλοξενούμενος έχει αυτήν την άποψη περί “*έμψυχου νόμου*”.¹⁹

¹³ Βλ. Christoph Becker και Heinz Hübner, «Kaiser Friedrich II. von Hohenstaufen im Lichte seiner sizilischen Rechtspolitik», στο C. Becker (επιμ.), *Persönlichkeitsrecht und Persönlichkeit des Rechts: Gedächtnisschrift für Heinz Hübner (1914-2006)*, Lit Verlag, Βερολίνο 2016, σ. 51-72.

¹⁴ Βλ. Στο ίδιο, σ. 56.

¹⁵ Βλ. Στο ίδιο, σ. 58.

¹⁶ Παράβαλλε Georg Wilhelm Friedrich Hegel, «Grundlinien der Philosophie des Rechts, Dritter Teil. Die Sittlichkeit, Zweiter Abschnitt. Die bürgerliche Gesellschaft, C. Die Polizei und Korporation, a. Die Polizei, παρ. 231-249», στου ίδιου, *Werke*, Band 7, Suhrkamp, Φρανκφούρτη 1979, σ. 382-393.

¹⁷ Βλ. Ernst Kantorowicz, *Frederick the Second. 1194-1250*, μτφρ. E.O Lorimer, Frederick Ungar Publishing, Νέα Υόρκη 1931, σ. 223-370.

¹⁸ Βλ. Clemens Alexandrinus Zweiter Band, *Stromata Buch I-IV*, Herausgegeben im Auftrage der Kirchenväter-Commission der Königl. Preussischen Akademie der Wissenschaften von Dr. Otto Stählin, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Λειψία 1906, σ. 122: “Ο τε Έλεάτης ξένος τὸν βασιλικὸν καὶ πολιτικὸν ἄνδρα νόμον ἔμψυχον ἀποφαίνεται”.

¹⁹ Μελετητές την ανευρίσκουν προγενέστερα στο Στωικό φιλόσοφο του Ιου αιώνα μ.Χ. Μουσόνιο και εντοπίζουν την εκπήγασή της ακόμη προγενέστερα στον Πίνδαρο. Βλ. Pindar, *Fragments*, “Νόμος ὁ πάντων βασιλεύς θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων ἄγει δικαίων τὸ βιαιότατον ὑπερτάτα χειρὶ τεκμαίρομαι”, Ανάκτηση από: https://www.loebclassics.com/view/pindar-fragments/1997/pb_LCL485.401.xml (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

Ο σύγχρονος Γερμανός ιστορικός με εξειδίκευση στη μεσαιωνική Ιστορία της νότιας Ιταλίας Χούμπερτ Χούμπεν στο σφαιρικό έργο του για το Φρειδερίκο Β΄ προτείνει το εξηγητικό σχήμα της “οικουμενικής κυριαρχίας” (“universale herrschaft”) και των περιορισμών της.²⁰ Αυτή η εννοιολόγηση παραπέμπει στον ανταγωνισμό και στον ιστορικό αγώνα για την επιδίωξη της “dominium mundi” (κυριαρχίας επί του κόσμου, παγκόσμιας κυριαρχίας, “Weltherrschaft”).²¹ Με σημείο αναφοράς τον αμιγώς γερμανικό χώρο, η αυτοκρατορική θητεία του Φρειδερίκου Β΄ χαρακτηρίζεται ως “ανταγωνιστική/συρρέουσα κυριαρχία” (“konkurrierende herrschaft”) εισάγουσα “το γερμανικό πρόβλημα” (“das deutsche Problem”).²²

Η εξωτερική και ενεργοποίηση του “προβλήματος” έλαβε χώρα στην κεντρική και νότια Ιταλία μέσα από το λεγόμενο “Πόλεμο των Κλειδιών” (1228-1230) (του πνευματικού και του εγκόσμιου) μεταξύ αφενός της παποσύνης επί Γρηγορίου Θ΄ (ποντίφικας από 1227 έως 1241) στο πλευρό της οποίας συμπαρατάχθηκε η Λομβαρδική Λίγκα, όπως και Γουελφικές ομαδοποιήσεις, και αφετέρου της αυτοκρατορίας. Ο Πόλεμος έληξε με την Ειρήνη του Αγίου Γερμανού του Κασίνο του Λατίου (23/7/1230).

Από ιστορική άποψη ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας της αυτοκρατορικής θητείας του Φρειδερίκου Β΄ θεμελιώνεται στη σύγκρουσή του με την παπική και τις τοπικές φεουδαλικές εξουσίες της ιταλικής χερσονήσου προς την κατεύθυνση της εκτεταμένης εμπέλειας της εξουσίας και της δικαιοδοσίας της αυτοκρατορίας. Το *προβληματικό* στοιχείο έχει να κάνει με τη δυσχέρεια ή ακόμη και με τη δογματική δυσκολία μιας –με αποκλειστικά νομικά μέσα– νομιμοποίησης της επέκτασης της αυτοκρατορικής εξουσίας στις περιοχές νότια των Άλπεων και στους Αγίους Τόπους.

Κατά το σχήμα του Χούμπεν, αυτό το οποίο δεν μπορεί να καλύψει στην πληρότητά του η νομική θεωρία, το αναπληρώνει ο μύθος ή μάλλον η πολυσχιδότητα των μύθων περί της προσωπικότητας του Φρειδερίκου Β΄, σε τέτοιο βαθμό ώστε είναι διακριτή η ανάπτυξη μιας συνολικής *μυθολογίας* μέσα στους κόλπους των γερμανικών λαών σε όλη τη γεωγραφική εξάπλωσή τους η οποία *de facto* λειτουργούσε προς την κατεύθυνση *νομιμοποίησης* της ανταγωνιστικής και επεκτατικής αυτοκρατορικής θητείας του.²³

²⁰ Βλ. Hubert Houben, *Kaiser Friedrich II.: 1194-1250: Herrscher, Mensch und Mythos*, Verlag W. Kohlhammer, Στουτγάρδη 2008, σ. 39-70.

²¹ Ενδεικτικά βλ. Othmar Hageneder, «Weltherrschaft im Mittelalter», *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 93 (1985), σ. 257-78.

²² Βλ. H. Houben, *Kaiser Friedrich II*, ό.π., σ. 60-65. Για μια ανάλυση με ρητή αναφορά στο “γερμανικό πρόβλημα” βλ. Otis C. Mitchell, *Two German Crowns. Monarchy and Empire in Medieval Germany*, Wyndian Hall Press, Μπρίστολ, Ιντιάνα 1985, σ. 60.

²³ Βλ. Houben, *Kaiser Friedrich II*, ό.π., σ. 176-224.

Σε ένα συνολικότερο επίπεδο, λαμβανομένης υπόψη της σχετικής μυθολογίας, ο τύπος της εμπρόσωπης εξουσίας που θεμελιώσε κατά τη θητεία του ως αυτοκράτορας ο Φρειδερίκος Β΄-μπορεί να περιγραφεί με τη Βεμπεριανή έννοια της “χαρισματικής κυριαρχίας”.²⁴

Ανήκει στην οπτική της παρούσας έρευνας ότι η παραπάνω ιστορική έρευνα για τον τύπο της εξουσίας του Φρειδερίκου Β΄ συνδέεται με το ερευνώμενο ιστορικό υλικό καθόσον το πρώτο και πιο γνωστό δίκαιο γης, το “Sachsenspiegel”²⁵ (*Κάτοπτρο Σαξόνων*) εισήχθη επί Φρειδερίκου Β΄ στα 1220-1235, με φερόμενο συντάκτη του από τα λατινικά στα γερμανικά τον Eike von Repgow (π. 1180-1233)²⁶ –προερχόμενο από ιπποτική οικογένεια–, κατόπιν ανάθεσης από τον κόμη Graf Hoyer von Falkenstein της Σαξονικής περιοχής των ορέων Χαρτς.²⁷

IV. Ο ιστορικός και νομικός χαρακτήρας των Κατόπτρων εντός του δικαιοκού περιβάλλοντος

Το *Κάτοπτρο Σαξόνων* περιέχει συλλογή και κωδικοποίηση ανά διακριτά θεματικά κεφάλαια διαφόρων κανόνων και εθίμων έως και λαϊκών παροιμιών.²⁸ Το πιο χαρακτηριστικό είναι η θεσμοθέτηση με συγκεντρωτικό τρόπο ενός νομικά οργανωμένου φεουδαλισμού μέσα από την ιεράρχηση των επτά κατηγοριών φεουδαλικών προνομίων (“Heerschildordnung”).²⁹ Σύμφωνα με την ιεραρχική διάρθρωση του Κατόπτρου, στην πρώτη τάξη ετίθετο ο βασιλιάς (“Künig”), στη δεύτερη οι επίσκοποι και οι επικεφαλής αββαείων (“bischove und ebte”), οι εγκόσμιοι πρίγκηπες (“leienvürsten”) στην τρίτη, οι ελεύθεροι κύριοι (“vrien herren”) στην τέταρτη, στην πέμπτη οι ελεύθεροι κύριοι (βασάλοι της τέταρτης) που είχαν δικαίωμα συμμετοχής σε δίκη ως ένορκοι (“scherphenbare”), δηλαδή όσοι γενικά μπορούσαν να είναι αξιωματούχοι, και στην έκτη όσοι εξ αυτών (βασάλοι της πέμπτης) δεν μπορούσαν. Στην έβδομη ανέρχονταν οι άνθρωποι που είχαν το

²⁴ Βλ. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie (1922)*, III. *Die Typen der Herrschaft*, 4. *Charismatische Herrschaft*, § 10. *Merkmale der charismatischen Herrschaft*, J.C.B Mohr (Paul Siebeck), Τύμπινγκεν 1985, σ. 140-142. Για τη θεολογική εκπίγηση της έννοιας του χαρίσματος ενδεικτικά βλ. Παύλος, Α΄ Προς Κορινθίους, ΙΒ:Δ: *Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα*: Η Παυλιανή ταύτιση χαρίσματος και πνεύματος παραπέμπει στην εγγεληνική έννοια του Κοσμικού Πνεύματος (“Weltgeist”) ως φορέα της Ιστορικής Ελλογότητας (“Vernunftheit”).

²⁵ Βλ. *Der Sachsenspiegel nach der ältesten Leipziger Handschrift*, Johann Friedrich Hartknoch, Λειψία 1863. Για ελαφρώς διαφορετικό κείμενο περιέχον σχόλια βλ. *Sachsenspiegel, Landrecht, Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum: Fontes juris Germanici antiqui*, herausgegeben von Karl August Eckhardt, Musterschmidt Verlag, Βερολίνο και Φρανκφούρτη 1955.

²⁶ Βλ. Alexander Ignor, *Über das allgemeine Rechtsdenken Eikes von Repgow (= Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft: Rechts- und staatswissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres-Gesellschaft. N.F., H. 42)*, Schönningh, Πάντεμπορν 1984.

²⁷ Ενδεικτικά βλ. *Die Harz-Geschichte. Der Sachsenspiegel*, Ανάκτηση από: <https://www.harz-geschichte.de/page-band02/sachsenspiegel.htm> (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

²⁸ Τα χειρόγραφα του Κατόπτρου περιέχουν εικονογραφίες. Για το εκ Δρέσδης χειρόγραφο του Κατόπτρου στα μισά του 14ου αιώνα βλ. *Die Dresdner Bilderhandschrift des Sachsenspiegels - Mscr.Dresd.M.32*, Ανάκτηση από: https://digital.slub-dresden.de/werkansicht?tx_dlf%5Bid%5D=6439&tx_dlf%5Bpage%5D=1 (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

²⁹ Βλ. *Der Sachsenspiegel nach der ältesten Leipziger Handschrift*, ό.π., I.3, σ. 4-5.

δικαίωμα να φέρουν όπλα ή ήταν ιδιοκτήτες κατά το φεουδαλικό δίκαιο και δεν ανήκαν στις ανώτερες έξι τάξεις.

Κατά τα κριτήρια του γερμανικού νομικού ιστορικισμού μπορούν να τεθούν τα ερωτήματα της σχέσης του Κατόπτρου τόσο με τα προϋπάρχοντα βαρβαρικά δίκαια όσο και με το ρωμαϊκό.

Η συλλογή των αρχαίων σαξονικών κανόνων περιέχεται στο *Lex Saxonum* το οποίο εισήχθη κατά το 782-803 επί Καρλομάγνου.³⁰ Από την άποψη του τυπικού περιεχομένου του επρόκειτο για την προσαρμογή του προσίδιου βαρβαρικού δικαίου στο νέο δικαϊκό καθεστώς της νεοσύστατης αυτοκρατορίας της οποίας ο προσανατολισμός ήταν κατά βάση φραγκικός. Ο αποζημιωτικός³¹ χαρακτήρας των βαρβαρικών δικαίων και κάποιες εξ αυτών δικονομικές διατάξεις διατηρήθηκαν και στο νομικό καθεστώς του Κατόπτρου.³²

Στο σαξονικό Κάτοπτρο οι κανόνες παρουσιάζονται εξ αρχής ως αντανακλάσεις και το δι' αυτού θεσμοθετημένο δίκαιο κατανοείται ως κάτοπτρο συγκεκριμένων ενεργών οικονομικών, κοινωνικών και διαδικαστικών πρακτικών οι οποίες ασκούνταν σε εδάφη στα οποία κατοικεί πλειοψηφικά ένας πληθυσμός προσδιορισμένος τόσο γεωγραφικά όσο και με βάση το φυλετικό προσδιορισμό του.

Προϊόντος του χρόνου, η νομική φύση του Κατόπτρου αποδείχθηκε φορμαλιστικά ανοιχτή σε σχολιαστικές και τροποποιητικές μεθόδους και δυναμικές τόσο από το ρωμαϊκό όσο και από το κανονικό δίκαιο. Ενδεικτικό γι' αυτό είναι το γεγονός ότι στον 14ο αιώνα το Κάτοπτρο κατέστη στη Μπολόνια (1325-1356) αντικείμενο σχολιασμού³³ με την παράθεση “glossae” σε αυτό μέσα από το έργο του Johann von Buch (1290-1356) σε τέτοιο εύρος ώστε έχει διαμορφωθεί η θεωρία περί εκρωμαϊστικής επανασυνάρθρωσής του (“umgestaltung”).³⁴ Στον ίδιο χρόνο η επίδραση του Κατόπτρου στο κορυφαίο κέντρο νομικής εκπαίδευσης δηλώνει ότι είχε καταστεί σημείο αναφοράς για τη νομική κουλτούρα του μεσαιωνικού κόσμου.

Το Κάτοπτρο περιέχει κατά την ίδια την κίνηση των κατηγοριών και των προσδιορισμών του διττή *αντιφατική* δυναμική: από τη μια επιβεβαιώνει τη θεωρία της Ιστορικής Σχολής Δικαίου περί

³⁰ Βλ. *Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarium ex Monumentis Germaniae Historicis. Separatim Editi. Leges Saxonum und Lex Thuringorum*, Herausgeben von Claudius Freiherrn Von Schwerin, Impensis Bibliopolii Hahniani, Αννόβερο και Λειψία 1918.

³¹ Βλ. Pzremyslaw Tyszka, *The Human Body in Barbarian Laws, c.500- c.800. Corpus Hominis as a Cultural Category*, μτφρ. Guy Russell Torr, Peter Lang edition, Βερολίνο 2014.

³² Ενδεικτικά βλ. Stefan Esders, «Wergild and the Monetary Logic of Early Medieval Conflict Resolution», στο Lukas Bothe, Stefan Esders και Han Nijdam (επιμ.), *Wergeld, Compensation and Penance. The Monetary Logic of Early Medieval Conflict*, Brill, Λάιντεν 2021, σ. 1.

³³ Βλ. Rolf Lieberwirth και Frank-Michael Kaufmann (επιμ.), *Glossen zum Sachsenspiegel-Landrecht. Buch'sche Glosse*. Hrsg.: Frank-Michael Kaufmann, *Monumenta Germaniae Historica, Fontes Iuris Germanici Antiqui, Nova Series, Band 7, Teil 1*, Hahnsche Buchhandlung, Αννόβερο 2002.

³⁴ Βλ. Bernd Kannowski, *Die Umgestaltung des Sachsenspiegelrechts durch die Buch'sche Glosse*, Monumenta Germaniae Historica Schriften, 56, Hahnsche Buchhandlung, Αννόβερο 2007.

εθιμικών κανόνων, λαϊκού Πνεύματος και φυσικών νομικών προσδιορισμών,³⁵ και από την άλλη η νομοθετική πρωτοβουλία για τη θεσμοθέτησή του επήλθε από τα υψηλά επίπεδα της αυτοκρατορικής εξουσίας και καθορίζεται από το χαρακτήρα αυτής. Επιπρόσθετα, είχε διττό πεδίο αναφοράς και εφαρμογής: εξίσου τις σαξονικές περιοχές και τους Σάξονες, δηλαδή έναν πληθυσμό φυλετικά προσδιορισμένο ανεξαρτήτως του τόπου εγκατάστασής του.

Έχει υποστηριχθεί η *εθνοκεντρική* θέση ότι το Κάτοπτρο εμπέδωνε μια διαδικασία “αποικιοποίησης” από το αυτοκρατορικό κέντρο προς τις επιμέρους περιοχές και τα εδάφη τους και ότι λειτούργησε ως η *γερμανική* άμυνα έναντι της ανάπτυξης του “*αλλοδαπού*” κοινοδικαίου (“*ius commune*”).³⁶ Στο μέτρο κατά το οποίο ίσχυε κάτι τέτοιο δι’ αυτού αποτυπώνεται ο ανταγωνισμός μεταξύ του νομικά οργανωμένου φεουδαλισμού, όπως καταστρώνεται στο Κάτοπτρο, και του εμπορικού και εγχρήματου ανταλλακτικού προσανατολισμού του κοινοδικαίου. Πρόσφατες έρευνες συγκριτικής νομικής ιστορίας υποστηρίζουν ότι το Κάτοπτρο διαθέτει πλουραλιστικό νομικό περιεχόμενο.³⁷

Η επιτυχία του Κατόπτρου προκύπτει από το γεγονός ότι στα 1275 συνετάχθη το *Κάτοπτρο Σουαβών* (“*Schwabenspiegel*”) στο Άουγκσμπουργκ από κάποιον άγνωστο Φραγκισκανό.³⁸ Θεματικά το Σουαβιανό Κάτοπτρο έχει σχετικά ευρύτερες ρυθμίσεις από αυτές του *Κατόπτρου Σαξόνων*. Περιέχει μια σειρά ρυθμίσεων προστατευτικών και οριοθετικών για τους Ιουδαίους, πολλές εξ αυτών εκ του κανονικού δικαίου, και στον ίδιο χρόνο ρυθμίσεις απαγορευτικές για μεικτούς γάμους, κάτι το οποίο καταμαρτυρά μερική διατήρηση βαρβαρικού δικαίου υποβάθρου.

Της παραγωγής του *Κατόπτρου Σουαβών* είχε προηγηθεί –επίσης στο Άουγκσμπουργκ– το *Κάτοπτρο Γερμανών* (“*Deutschenspiegel*”) ³⁹ με φερόμενο συντάκτη κάποιον Ελάσσονα αδελφό, περιέχον με εναρμονιστική διάθεση περισσότερες ρυθμίσεις κανονικού δικαίου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ήταν τόσο εκτεταμένη η πραγματική και υλική επίδραση του *Κατόπτρου Σαξόνων* στην οργάνωση και το δικαιοδοτικό προσδιορισμό των σχέσεων, ώστε στα τέλη του 14ου αιώνα φορείς της εκκλησίας καταφέρθηκαν εις βάρος του, όπως και εις βάρος του κοινοδικαίου ως αντίθετα στο κανονικό δίκαιο. Ο πάπας Γρηγόριος ΙΑ΄ (ποντίφικας από 1370 έως

³⁵ Για τα γερμανικά μεσαιωνικά εθιμικά δίκαια βλ. Gerhard Dilcher, Heiner Lück, Reiner Schulze, Elmar Wadle, Jürgen Weitzel και Udo Wolter (επιμ.), *Gewohnheitsrecht und Rechtsgewohnheiten im Mittelalter*, Duncker & Humblot, Βερολίνο 1992.

³⁶ Βλ. Jean-Louis Halperin, «L' approche historique et la problématique du jus commune», *Revue internationale de droit comparé*, 52-4 (2000), σ. 717-731. · Thomas Duvé, «Some News on the Making of the Sachsenspiegel and its Medieval Glosses», *Patristica et Mediaevalia*, 29 (2008), σ. 63-64.

³⁷ Βλ. Bernd Kannowski, «On Legal Pluralism and Ghosts in the Sachsenspiegel and in Gaya», *Rechtsgeschichte – Legal History*, Rg 24 (2016), σ. 251-256.

³⁸ Βλ. Schwabenspiegel, Kurzform (Tambacher Handschrift), herausgeben von Karl August Eckhardt, *Monumenta Germaniae Historica*, Fontes iuris Germanici antiqui, nova series. 4.3, Hahnsche Buchhandlung, Αννόβερο 1972 · Harald Derschka (επιμ.), *Der Schwabenspiegel übertragen in heutiges Deutsch mit Illustrationen aus alten Handschriften*, C. H. Beck, Μόναχο 2002 · Bernd Kannowski, «Zum Beweisrecht des Schwabenspiegels», *Acta juridica et politica*, Bd. 71 (2008), σ. 555-569.

³⁹ Βλ. Karl August Eckhardt (επιμ.), *Deutschenspiegel. Studia iuris Teutonici*, Scientia-Verlag, Άαλεν 1971.

1378) με τη βούλα “Salvator Humani Generis” (1374) καταδίκασε 14 άρθρα του *Κατόπτρου Σαζόνων* που αφορούσαν τη θεσμική κατοχύρωση της αυτοκρατορικής εξουσίας έναντι της παπικής, την αναγνώριση και ρύθμιση του ένοπλου ανταγωνισμού και δικονομικές διατάξεις.⁴⁰

Αν ληφθεί υπόψη αυτό, ευνόητα σχηματίζεται η άποψη ότι τα δίκαια των γαιών διασφάλιζαν την υπεροχή της αυτοκρατορικής δικαιοδοσίας, επιβάλλοντας νομική ενιαιότητα στην μορφή μιας ενιαίας έννομης τάξης. Επομένως, ορθότερη είναι η άποψη περί πλουραλιστικών στοιχείων στα Κάτοπτρα μόνο όσον αφορά τις πηγές τους. Όμως, ως τέτοια, από την στιγμή κατά την οποία συντάχθηκαν και θεσμοθετήθηκαν, λειτούργησαν προς την επιβολή νομικού μονισμού αναφορικά με τις περιοχές και τα εδάφη στα οποία επέβαλαν δικαιοδοσία. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, αποτέλεσαν ανεξάρτητες πηγές δικαίου.

Από λειτουργική άποψη, τα δίκαια των γαιών αποσκοπούσαν στην υπέρβαση της αποσπασματικότητας και τυχαιότητας των συχνά αντιτιθέμενων και αλληλοαποκλειόμενων προϋφιστάμενων κανόνων και ρυθμίσεων ανεξαρτήτως των πηγών τους. Οι Πρόλογοι, το πρώτο και το τρίτο άρθρο του πρώτου βιβλίου του *Κατόπτρου των Σαζόνων* αποτελούν κρίσιμη πηγή για την αρχειακή τεκμηρίωση του ιστορικού χαρακτήρα του.

Στους δύο Προλόγους αναφέρεται ότι το Κάτοπτρο διακρίνει τι είναι σύννομο και παράνομο μέσα στους Σάξονες, διατηρώντας κατ’ αυτό τον τρόπο ρητά τη βαρβαρική/φυλετική διάσταση, και στη συνέχεια αναφέρεται η συμμόρφωση του Κατόπτρου προς τις θεϊκές επιταγές και ότι η παροχή και ανάπτυξη του νόμου του Θεού στη Σαξονία έγινε μέσω των Χριστιανών βασιλέων, Κωνσταντίνου και Καρλομάγνου.⁴¹ Στο πρώτο άρθρο, καθίσταται ευκρινές ότι το Κάτοπτρο διαθέτει αυτοκρατορικό χαρακτήρα καθ’ όσον γίνεται έμμεση εισαγωγική αναφορά στον αυτοκράτορα ως φύλακα της επικράτειας και ρητή αναφορά στη θεωρία των δύο ξιφών, ενώ στη συνέχεια, στο τρίτο άρθρο, αναφέρεται ο Ωριγένης (185-251) σχετικά με τις επτά τάξεις φεουδαλικών προνομίων σε αντιστοιχία με την (εικαζόμενη) θεωρία του για τις έξι και την έβδομη εποχές του κόσμου.⁴² Παρομοίως, στο *Κάτοπτρο Σουαβών* περιέχονται ρητές αναφορές σε Κωνσταντίνο, Καρλομάγνο και Ωριγένη.

Η θέση περί αυτοκρατορικού χαρακτήρα αμφοτέρων των Κατόπτρων ενισχύεται από την αναφορά τους στην υπόρρητη εσχατολογική αντίληψη του Ωριγένη περί έξι και έβδομης εποχών (“saecula”), η οποία διατυπώνεται και αναπτύσσεται από τον Αυγουστίνo (354-430) στο ΚΒ’ κεφάλαιο του *De catechizandis rudibus*⁴³. Συγκεκριμένα, με την επιστολή του Ωριγένη στο Σέξτο

⁴⁰ Βλ. Lars Rentmeister, *Das Verhältnis zwischen Staat und Kirche im späten Mittelalter am Beispiel der Diskussion um den Sachsenspiegel*, Dissertation zur Erlangung des Grades des Doktors der Philosophie (Dr. phil.) am Fachbereich Politik- und Sozialwissenschaften der Freien Universität Berlin, Βερολίνο 2015.

⁴¹ Βλ. Sachsenspiegel, Landrecht, *Monumenta Germaniae historica*, ό.π., Vorrede, σ. 33-54.

⁴² Βλ. *Der Sachsenspiegel nach der ältesten Leipziger Handschrift*, ό.π., I.1,3, σ. 3-5.

⁴³ Βλ. Augustini, *De catechizandis rudibus*, The Latin Library, Ανάκτηση από: <https://www.thelatinlibrary.com/augustine/catechizandis.shtml> (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025)

Ιούλιο Αφρικανό –ή Λίβυο– (π. 160-240) εκκινώντας από παρατηρήσεις επί του Βιβλίου του Δανιήλ, κάνει την επισήμανση περί επαναληπτικότητας των περιγραφόμενων στα Προφητικά μοτίβα γεγονότων μέσα στην Ιστορία.⁴⁴ Επιπρόσθετα, στο κείμενό του επί του Βιβλίου του Ιερεμία η ημέρα ταυτίζεται εσχατολογικά με τον αιώνα.⁴⁵

Η κοινή –σε αμφοτέρα τα Κάτοπτρα– εσχατολογική αναφορά δεν προσιδιάζει σε έναν τυπικό νομικό κώδικα, αλλά σε εκτεταμένου χαρακτήρα καταστατικά, πολιτειακά κείμενα, ευρύτερα και πιο πολυσήμαντα των κειμενικών αποτυπώσεων του νομικού σχολαστικισμού. Αυτό σημαίνει ότι μέσω των Κατόπτρων διασφαλιζόταν η ένταξη των κανόνων δικαίου σε ρητά εσχατολογικά σχήματα νομιμοποίησης της αυτοκρατορικής εξουσίας.⁴⁶

Με την άμεση αναφορά των Κατόπτρων στην εσχατολογική και θεολογική νομιμοποίηση της αυτοκρατορικής εξουσίας εγκαινιάσθηκε μια συνολική αυτοκρατορική γραμματεία. Αξίζει ενδεικτικά να επισημανθεί ότι οι εκ της θεολογίας και της Βίβλου εσχατολογικές αναφορές νομιμοποίησης της αυτοκρατορικής εξουσίας εντοπίζονται στο Προοίμιο της έχουσας μέγιστη θεσμική βαρύτητα “Χρυσής Βούλας” (“Bulla Aurea”, 1356-1357) της Δίαιτας της Νυρεμβέργης και της Μετς.⁴⁷ Συγκεκριμένα, περιέχεται ρητή αναφορά στο Βιβλίο του Δανιήλ και σε άλλες Βιβλικές προφητείες και στην εξήγηση του ενυπνίου του Ναβουχοδονόσορα ως θεολογική εκπήγαση της θεωρίας περί “translatio imperii” (μεταβίβασης/ μεταφοράς της αυτοκρατορικής εξουσίας).

Αν αυτά ληφθούν υπόψη στη σφαιρικότητά τους, δεν εντοπίζεται κάποιο δείγμα νομικού θετικισμού ή σχολαστικισμού. Η προσδιοριστική συνιστώσα για την ιστορική κατανόηση των Κατόπτρων είναι η περιεχομενική διακριτότητα και διαφοροποίηση μεταξύ των πηγών του μεσαιωνικού κανονικού και ρωμαϊκού δικαίου και των καταστατικών κειμένων της γερμανικής αυτοκρατορίας, όπως είναι τα εξεταζόμενα Κάτοπτρα. Πρέπει να αναφερθεί ότι στοιχεία από τη συναφή μέθοδο του ρωμαϊκού δικαίου μπορούν να ανευρεθούν στις διάσπαρτες διατάξεις δικαίου προσώπων (“jus personarum”) οι οποίες στο κείμενο των Κατόπτρων είτε περιέχονται αυτοτελώς είτε εντός ρυθμίσεων οικογενειακών, περιουσιακών και ποινικών ζητημάτων. Όμως, το περιεχόμενο των διατάξεων του δικαίου προσώπων των Κατόπτρων δεν έχει συνάφεια προς τους προσδιορισμούς του ρωμαϊκού δικαίου, καθόσον το εμπρόσωπο νομικό κύρος δεν προσδιορίζεται από τον πολιτικό

⁴⁴ Βλ. Ωριγένους Επιστολή προς Αφρικανόν, Patrology Texts of various authors, Ανάκτηση από: https://scholarios.graeca.org/pgworks/indexshow.html?pg/Origenes_PG_11-17/Epistula_ad_Africanum.pdf.txt (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025)

⁴⁵ Βλ. Ωριγένους Αποσπάσματα στον Ιερεμία, ό.π., Ανάκτηση από: https://scholarios.graeca.org/pgworks/indexshow.html?pg/Origenes_PG_11-17/In_Jeremiam_.pdf.txt (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025)

⁴⁶ Παράβαλλε Schmitt, *Der Nomos*, ό.π., «Die Respublica Christiana als Raumordnung/Das christliche Reich als Aufhalter (Katechon)/ Kaisertum, Cäsarismus, Tyrannis», σ. 25-35.

⁴⁷ Βλ. “Bulla Aurea”, Προοίμιο, στο Fritz W. (επιμ.), *Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. Vom Jahre 1356*, Βαϊμάρη 1972, σ. 44-45.

δεσμό του υποκειμένου προς τη θεσμική εξουσία –όπως στο ρωμαϊκό δίκαιο– αλλά από την έγγεια ιδιοκτησία.

Τόσο ο αυτοκρατορικός χαρακτήρας τους όσο και η διαφοροποίησή των δικαίων των γαιών σε σχέση με το νομικό σχολαστικισμό τεκμηριώνεται από την εξέταση της κανονιστικής ποιότητας κάποιων ενδεικτικών και χαρακτηριστικών κανόνων από το δίκαιο γης (“Landrecht”) και το αμιγώς φεουδαλικό δίκαιο (“Lehnrecht”) του *Κατόπτρου Σαξόνων*.

Ο νομικά αυτοκρατορικός χαρακτήρας του *Κατόπτρου* τεκμηριώνεται από τη σχετική (δηλαδή έχουσα εξαιρέσεις και περιορισμούς) απαγόρευση αφορισμού του αυτοκράτορα από τον πάπα,⁴⁸ από την επιβολή ότι ο οποιοσδήποτε αφορισμός δεν επισύρει απώλεια περιουσιακών δικαιωμάτων εκτός κι αν έχει την έγκριση του βασιλέως,⁴⁹ από την απόλυτη απαγόρευση απώλειας δικαιωμάτων με παπική απόφαση,⁵⁰ και από το ότι στο τέταρτο άρθρο του “Lehnrecht” επιβάλλεται η στρατιωτική υπηρεσία στις περιοχές που υπόκεινται στην αυτοκρατορία.⁵¹

Ο άμεσα φεουδαλικός-ιεραρχικός χαρακτήρας του *Κατόπτρου* αποτυπώνεται στη θεσμοθέτηση των επτά νομοκατεστημένων φεουδαλικών τάξεων, στις διάσπαρτες διατάξεις για τα προνόμια, για τους όρκους υπακοής και αφοσίωσης, για τις προσωπικές σχέσεις εξάρτησης και τα υποτελή υποκείμενα (“knechten”). Η φεουδαλική οργάνωση της ζωής επιβάλλεται μέσα από τον κανόνα σχετικής απαγόρευσης της αποξένωσης και απαλλοτρίωσης της εγγείου ιδιοκτησίας και των υποτελών.⁵² Η προσφυγή στο “παλαιό δίκαιο” (“alde recht”) (βαρβαρικό, φυλετικό) για δικονομικά ζητήματα επιτρέπεται στο μέτρο που δεν είναι αντίθετη στο χριστιανικό.⁵³ Στο σύνολό τους η διαλεκτική αυτών των άμεσα φεουδαλικών-ιεραρχικών διατάξεων συνίσταται από την αναγνώριση και θεσμοθέτηση των αντίστοιχων σχέσεων και κατεστημένων πραγματικοτήτων.

Επίσης, περιέχονται κανόνες διά των οποίων επιτρέπεται η ένοπλη βία μεταξύ των αντιδίκων στη μορφή της σύγκρουσης (“kamph”) και άλλων βίαιων δοκιμασιών και διαδικασιών προς επίλυση της αντιδικίας.⁵⁴ Επισημαίνεται ότι στο κείμενο του *Κατόπτρου* η μάχη (“kamph”) δεν προσδιορίζεται αποκλειστικά κατά το τελετουργικό και την εθιμοτυπία της ιπποτικής μονομαχίας (duel, “zweikampf”) αλλά τη συμπεριλαμβάνει μαζί με άλλες συγκρουσιακές διαδικασίες. Με βάση αυτές τις διατάξεις μια από τις χαρακτηριστικές διαφορές των *Κατόπτρων* είναι η αναγνώριση και θεσμοθέτηση του βίαιου, ένοπλου ανταγωνισμού μεταξύ των αντιδίκων πλευρών διά της οποίας η έννοια “kampf” αναγορεύεται σε επίσημη νομική ορίζουσα. Σε διαφοροποίηση προς αυτό, η

⁴⁸ Βλ. Der Sachsenspiegel nach der ältesten Leipziger Handschrift, ό.π., III.57.1, σ. 103.

⁴⁹ Βλ. Στο ίδιο, ό.π., III.63.2, σ. 106.

⁵⁰ Βλ. Στο ίδιο, ό.π., I.3.3, σ. 5.

⁵¹ Βλ. Sachsenspiegel. Teil 2: Lehnrecht, Monumenta Germaniae Historica, ό.π., 1956, σ. 21-24.

⁵² Βλ. Der Sachsenspiegel, ό.π., I.52.1, σ. 27.

⁵³ Βλ. Στο ίδιο, ό.π., I.18.3, σ. 13.

⁵⁴ Βλ. Στο ίδιο, ό.π., I.63, I.39, σ. 33-35, 22 αντίστοιχα.

ανταγωνιστική ένοπλη βία ως έννομη δυναμική ελλείπει από τα κείμενα του νομικού σχολαστικισμού της εποχής.

Προς περαιτέρω εννοιολογική διευκρίνιση αξίζει να αναφερθεί ότι το κείμενο του Κατόπτρου αξιοποιεί την έννοια της “gewalt” περιστασιακά για να δηλώσει είτε την υλική θεσμική, σύννομη βία είτε την οποιαδήποτε υλική βία. Έτσι, με αυτόν τον όρο δηλώνει τη βασιλική βία (“künglichen gewalt”), τη βίαιη προσαγωγή και κράτηση, την οποιαδήποτε βία.⁵⁵

Ιδιαίτερης αξίας είναι η χρήση της νομικής έννοιας του “echt ding”⁵⁶ (κατά κυριολεξία αυθεντικού, ενεργού πράγματος) η οποία δηλώνει αμφότερα το ουσιαστικό και δικονομικό αντικείμενο της δίκης, το επίδικο της έννομης διαφοράς και αντιδικίας, αλλά και τη δικανική διαδικασία ως τέτοια.⁵⁷ Πρόκειται για μια κομβική νομική έννοια η οποία είναι περιεχομενικά και σημασιολογικά ευρύτερη της νομικής έννοιας του “res” του ρωμαϊκού δικαίου (“ius in rem”, “actio in rem”) καθόσον η τελευταία σημαίνει αποκλειστικά το εμπράγματο αντικείμενο της διαφοράς, και το δικονομικό αντικείμενο ταυτίζεται φορμαλιστικά με την ένδικη αίτηση (“actio”). Συνολικά, η εντός του Κατόπτρου κανονιστική μέριμνα για τη δικονομία έχει μεγαλύτερη έκταση, βαρύτητα και σημασία της αντίστοιχης του ρωμαϊκού και κανονικού δικαίου. Γίνεται κατανοητή και οργανώνεται ως αυτοτελές αντικείμενο, ως αυτοτελές πράγμα: εισαγωγή και συγκρότηση ενός επάλληλου πραγματικού το οποίο διατέμνεται με την άμεση αιτία (“causa”) της έννομης διαφοράς και αντιδικίας, αλλά είναι ανεξάρτητο αυτής.

Εν κατακλείδι, στα Κάτοπτρα εντάχθηκε ένα σύνολο εθιμικών κανόνων και δικαιικών πρακτικών τόσο ουσιαστικών όσο και δικονομικών, είτε βαρβαρικού υποβάθρου είτε φεουδαλικού χαρακτήρα, εντός ενός ρητού αυτοκρατορικού συντακτικού, κανονιστικού και ερμηνευτικού πλαισίου το οποίο λειτουργούσε αποτρεπτικά και απαγορευτικά έναντι της παπικής δικαιοδοσίας. Η καινοτόμα δυναμική των Κατόπτρων συνίσταται από την αυστηρά ιεραρχική συγκρότηση των σχέσεων, τη θεσμοθέτηση του ένοπλου ανταγωνισμού και τις δικονομικές διατάξεις. Η συνδρομή αυτών των στοιχείων στα Κάτοπτρα τα διαφοροποιεί ποιοτικά τόσο ως κοινωνικοϊστορικό περιεχόμενο όσο και στις έννομες μορφές τους από τα σχολαστικιστικά δίκαια. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, μέσα από την ιστορική ερμηνεία και τον εντοπισμό της τελολογίας των ίδιων των πρωτότυπων όρων τους, τα Κάτοπτρα αναδεικνύονται σε ένα υστερομεσαιωνικό αυτοκρατορικό δίκαιο σύμφωνα με την ιστοριογραφική θέση περί “Kaiserrecht”.

V. Θεσμική αρχιτεκτονική και δίκαια των γαιών

⁵⁵ Βλ. Der Sachsenspiegel, ό.π. I.38.2, III.1.2, III.47.1, III.56, σ. 22, 77, 98, 102, αντίστοιχα.

⁵⁶ Βλ. Στο ίδιο, ό.π., I.52.1, σ. 27.

⁵⁷ Ενδεικτικά βλ. Στο ίδιο, ό.π., I.52.1, I.59.2, II.2, σ. 27, 30, 39 αντίστοιχα.

Επί Φρειδερίκου Β΄ ως άμεσο αποτέλεσμα του αναπτυχθέντος κοινωνικού ανταγωνισμού και των συγκρούσεων στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας εισήχθησαν δύο συντακτικού (constituent) χαρακτήρα νομοθετικά κείμενα τα οποία καθόριζαν τη θεσμική θέση και τα προνόμια αφενός των επισκόπων και εκκλησιαστικών αρχόντων και αφετέρου των ηγετικών κοσμικών αρχόντων και πριγκίπων. Επρόκειτο για το “Confoederatio cum principibus ecclesiasticis”⁵⁸ (26/4/1220) και για το “Statutum in favorem principum”⁵⁹ (1231-1232).

Από νομική άποψη ήταν συμβολογιακού χαρακτήρα νομικά κείμενα παραχωρήσεων και απόσπασης εξουσιών και προνομίων τα οποία αποτύπωναν, συμπύκνωναν και επέβαλαν μια κατάσταση ισορροπίας δυνάμεων εντός της αυτοκρατορίας σχετικά με το φεουδαλικό ανταγωνισμό μεταξύ αυτοκρατορικού κέντρου, εκκλησιαστικών ελίτ και υψηλής αριστοκρατίας.

Σε γενικές γραμμές η κατάσταση και η έκβαση του εσωτερικού κοινωνικού ανταγωνισμού τελούσε σε άμεση συνάρτηση με την πορεία των αυτοκρατορικών εκστρατειών στο εξωτερικό και αντίστροφα. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, παρέχεται εξήγηση για τη διαφοροποίηση των μορφών αυτοκρατορικής πολιτικής αφενός στις γερμανικές περιοχές, αφετέρου στην ιταλική χερσόνησο, στην ευρύτερη περιοχή της ιστορικής Παλαιστίνης και σε άλλες περιοχές των ευρωπαϊκών εδαφών όπου η αυτοκρατορία είχε επίδραση και διεκδικούσε πολιτικό και στρατιωτικό έλεγχο.

Ο Φρειδερίκος Β΄ στρατηγικά αποσκοπούσε σε πολιτικούς συμβιβασμούς ώστε να διασφαλίζεται η κοινωνική ειρήνη στο εσωτερικό προκειμένου να απολαμβάνει στρατηγική ηρεμία για τις εκστρατείες και τα εγχειρήματα στο εξωτερικό. Η συνολικοποίηση αυτής της πολιτικής επετεύχθη στα 1235 με τη σύναψη του καταστατικού/συστατικού χαρακτήρα (“constitutio”) αιώνιου “Landfriedengesetz” (“Νόμος περί της Ειρήνης της Γης”).⁶⁰ Συγκεκριμένα, ολοκληρώθηκε στις 15/8/1235 στην αυτοκρατορική Δίαιτα του Μάιντζ. Ήταν το πρώτο αυτοκρατορικό κείμενο – συνταχθέν εξίσου στα λατινικά και στα γερμανικά – με το οποίο απαγορευόταν ρητά η αυτοδικία, προστατεύονταν οι μη φέροντες όπλα (χωρικοί, έμποροι, κλήρος, Ιουδαίοι), επιβαλλόταν η προσφυγή στα δικαστήρια πριν την κήρυξη έχθρας (“feud”) και θεσμοθετούνταν αλλαγές στις δικαιοδοσίες των δικαστηρίων σε πρότυπα πιο συγκεντρωτικά.

Αποκλίνοντας από τη διοικητική και νομικοθεσμική πολυσχιδότητα και πολυπλοκότητα των θεσμικών και εξουσιαστικών διαμεσολαβήσεων και των πολλαπλών επιπέδων άσκησης της

⁵⁸ Βλ. Friedrichs II. Gesetz zu Gunsten der geistlichen Fürsten (Confoederatio cum principibus ecclesiasticis), MG. Const. II, Nr. 73, σ. 89-91. Ανάκτηση από: <https://web.archive.org/web/20071016232947/http://www.koeblergerhard.de/Fontes/Confoederaticumprincipibusecclesiasticis1220.htm> (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025)

⁵⁹ Βλ. 304. Constitutio in Favorem Principum 1231. Mai. 1., Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio IV, *Constitutiones et Acta Publica Imperatorum et Regum*, Tomus II, Αννόβερο, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1896, σ. 418-420, 171. ό.π., 1232. Mai., ό.π., σ. 211-213.

⁶⁰ Βλ. Constitutio Pacis. 1235. Aug. 15, Monumenta Germaniae Historica inde ab Anno Christi Qvingentesimo vsqve ad Annum Millesimum et Qvingentesimum, Legum Sectio IV, *Constitutiones et Acta Publica Imperatorum et Regum*, Tomus II, Impensis Bibliopolii Hahniani, Αννόβερο 1896, σ. 241-263.

αυτοκρατορικής εξουσίας στις γερμανικές περιοχές, η αυτοκρατορική πολιτική του Φρειδερίκου Β΄ στη νότια Ιταλία ήταν πιο άμεση και συγκρουσιακή, καθόσον η βασική και επιτακτική αναγκαιότητα την οποία εξυπηρετούσε ήταν η διεξαγωγή του πολέμου ενάντια στην παποσύνη και τις τοπικές φεουδαλικές και γουελφικές εξουσίες, παράλληλα με την καταστολή των μουσουλμανικών ανταρσιών στη Σικελία.⁶¹ Ιδιαίτερης αξίας είναι το γεγονός ότι ήταν τέτοια η δυναμική της σύγκρουσης στην ιταλική χερσόνησο ώστε διεθνοποιήθηκε με την εμπλοκή τόσο του φραγκικού βασιλείου υπέρ των Γιβελλίνων όσο και του αγγλικού υπέρ των Γουέλφων [εξαιτίας της ανάμειξης του Ριχάρδου Α΄ Λεοντόκαρδου (1157-1199) στην αυτοκρατορική Διαδοχή υπέρ του οίκου των Γουέλφων].⁶²

Εξυπηρετώντας την ίδια στρατηγική επικράτησης εις βάρος της παποσύνης, ο Φρειδερίκος Β΄ υπέταξε σε αυτήν και τη μεσανατολική πολιτική του, συχνά συμμαχώντας μυστικά με Άραβες ηγεμόνες ενάντια στον πάπα.⁶³ Άλλωστε, η μη συμμετοχή του Φρειδερίκου στην ανεπιτυχή Πέμπτη Σταυροφορία (1217-1221) εμφανιζόταν στην παπική προπαγάνδα ως η επίσημη αφορμή πολεμικής ρήξης μεταξύ παποσύνης και αυτοκρατορίας. Στην ίδια κατεύθυνση, η οργανωμένη και καθοδηγούμενη από το Φρειδερίκο Β΄ σχετικά αποτελεσματική Έκτη Σταυροφορία (1228-1229) διεξήχθη με παραγκωνισμένο τον παπικό ρόλο, κάτι το οποίο επέφερε τον αφορισμό (“excommunicatio”) του αυτοκράτορα από τον πάπα στις 29/9/1227.

Αυτό που είναι βαρύνον σε αυτές τις εξελίξεις είναι η αντικειμενική τάση του 13^{ου} αιώνα για μια εκ νέου θεσμική συγκρότηση της αυτοκρατορίας από τα πάνω προς τα κάτω η οποία βρίσκεται σε οργανική συσχέτιση με τη διαμόρφωση της αυτοκρατορικής στρατηγικής και πολιτικής. Δι’ αυτού του τρόπου άρχισε η διαμόρφωση μιας θεσμικής αρχιτεκτονικής της αυτοκρατορίας εντός της οποίας καθίσταται πιο κατανοητός ο χαρακτήρας και η φύση των δικαίων των γαιών.

Από τη σκοπιά του τρόπου παραγωγής μπορεί να ειπωθεί ότι επρόκειτο για την ποιοτική μετάβαση από το φεουδαλισμό της περιοχικής και εδαφικής τυχαιότητας σε έναν οργανωμένο, θεσμικά σχεδιασμένο φεουδαλισμό. Εντός αυτού του πλαισίου η αυτοκρατορία δεν πρέπει να γίνεται κατανοητή ως a priori διακριτή και αντιτιθέμενη των τοπικών φεουδαλικών και εκκλησιαστικών εξουσιών, αλλά ως συμπεριληπτική αυτών στον αγώνα της περί ταύτισής της με την ιστορική ολότητα.⁶⁴

⁶¹ Βλ. Otis G. Mitchell, *Two German Crowns*, ό.π., σ. 58-59, 62 · James M. Powell, «Frederick II and the Rebellion of the Muslims of Sicily, 1200-1224», στον ίδιο (επιμ.), *The Crusades, The Kingdom of Sicily, and the Mediterranean*, Ashgate, Μεγάλη Βρετανία 2007, σ. 13-22.

⁶² Βλ. Mitchell, *Two German Crowns*, ό.π., σ. 59.

⁶³ Ενδεικτικά βλ. Dorothea Weltecke, «Emperor Frederick II, “Sultan of Lucera”, “Friend of the Muslims”, Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestions», στο Jörg Feuchter, Friedhelm Hoffmann και Bee Yun (επιμ.), *Cultural Transfers in Dispute. Representations in Asia, Europe and the Arab World since the Middle Ages*, Campus Verlag, Φρανκφούρτη 2011, σ. 85-106.

⁶⁴ Βλ. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, «Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Vierter Teil. Die germanische Welt», στο του ίδιου, *Werke*, Band 12, Suhrkamp, Φρανκφούρτη 1970, σ. 414-415.

Η επιτυχία αυτής της από τα πάνω ανάταξης και ανάπτυξης του φεουδαλισμού της αυτοκρατορίας δεικνύεται από την εξάπλωση του υποδείγματος των δικαίων των γαιών ανατολικά στον αυστριακό χώρο.⁶⁵

Επ' αυτών των ιστορικών δεδομένων, κατά τις δεκαετίες 1960-1970, όταν το προσίδιο ιστοριογραφικό ρεύμα ήταν σε σχετική ανάπτυξη μετά την ακμή του κατά την περίοδο του Β' Ράιχ, Γερμανοί μεσαιωνολόγοι –με πιο χαρακτηριστική την Ursula Floßmann– προέβησαν σε μια λεπτομερειακή παρουσίαση των δικαίων των γαιών –όπως και άλλων νομοθετημάτων– ως Συντάγματος (“Verfassung”),⁶⁶ με κεντρικό επιχείρημα ότι είναι χρήσιμο να εξεταστούν μέσα από τη Συνταγματική Ιστορία (“Verfassungsgeschichte”).

Από ιστορική σκοπιά, αναμφίβολα τα δίκαια των γαιών συνιστούσαν ένα –*lato sensu*– φεουδαλικό κοινωνικό σύνταγμα, κι αυτό λόγω της εκ μέρους τους επιβολής νομικού μονισμού στα εδάφη της εφαρμογής τους. Ωστόσο, η αποκλειστική επικέντρωση της κανονιστικής ισχύος των δικαίων των γαιών στην ύπαιθρο, στην οργάνωση των σχέσεων γύρω από το φεουδαλικό γεωτεμάχιο, και όχι στα αστικά κέντρα εντός των οποίων οι σχέσεις διέπονταν από τα δικά τους ανεξάρτητα δίκαια (“*Stadtrechten*”) δεν επιτρέπει τον προσδιορισμό τους ως Συντάγματος με τη νομική σημασία του όρου. Σε γενικές γραμμές, μέσα από τη διαμόρφωση των δικαίων των γαιών και των πόλεων αναδύθηκε η αντίθεση μεταξύ υπαίθρου και άστεως. Σε ένα πιο συγκεκριμένο επίπεδο, αναδύθηκε στη νομική διάστασή της η αντίθεση μεταξύ του φεουδαλισμού και της εμπορικής επανάστασης του 13ου και 14ου αιώνα.

Για την πληρότητα της παρουσίασης, επισημαίνεται η ιστοριογραφική άποψη περί συνδέσεως των δικαίων των γαιών και ευρύτερα των υστερομεσαιωνικών φεουδαλικών δικαίων με τη διαμόρφωση και την κατασκευή ταυτοτήτων.⁶⁷ Σε αντίθεση με αυτή τη θεωρία, πρόσφατες έρευνες για τα έμφυλα και βιοπολιτικά χαρακτηριστικά του Κατόπτρου επιβεβαιώνουν τη δι' αυτού εμπέδωση κατά το φεουδαλικό παράδειγμα προσωπικών εξαρτήσεων και όχι ταυτοτικών διαδικασιών.⁶⁸

⁶⁵ Βλ. Das österreichische Landesrecht in Victor Hasenöhr, Österreichisches Landesrecht im 13. und 14. Jahrhundert, Βιέννη 1867, σ. 236, Transkription Heino Speer 2012/20. Ανάκτηση από: http://repositorium.at/qu/1278_oelr_hasenoehrl.html (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025)

⁶⁶ Βλ. Ursula Floßmann, *Landrechte als Verfassung*, Springer, Βιέννη 1976.

⁶⁷ Ενδεικτικά βλ. Enno Bünz, «Das Land als Bezugsrahmen von Herrschaft, Rechtsordnung und Identitätsbildung: Überlegungen zum spätmittelalterlichen Landesbegriff», στο Matthias Werner (επιμ.), *Spätmittelalterliches Landesbewußtsein in Deutschland*, Thorbecke, Οστφίλντερν 2005 σ. 53-92 · Eva Schumann, «Beiträge des Rechts zur Ausbildung einer ‚deutschen‘ Identität im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit», στο Udo Friedrich, Ludger Grenzmann και Frank Rexroth (επιμ.), *Band 2 Soziale Gruppen und Identitätspraktiken*, De Gruyter, Βερολίνο και Βοστόνη 2018, σ. 167-215.

⁶⁸ Βλ. Caroline Laske, «Women in the Sachsenspiegel: Gender and Asymmetrical Dependencies», στο Jeannine Bischoff, Stephan Conermann και Marion Gymnich (επιμ.), *Naming, Defining, Phrasing Strong Asymmetrical Dependencies*, De Gruyter, Βερολίνο και Βοστόνη 2023, σ. 213-238.

Συνολικά διά των δικαίων των γαιών επετεύχθη σε σημαντική έκταση και βάθος η μετατροπή των περιστασιακών/αποσπασματικών οικονομικών, κοινωνικών και διαδικαστικών πρακτικών σε δικαικές σχέσεις: οι κοινοτικές και φεουδαλικά ανταλλακτικές πρακτικές απέκτησαν άμεση έννομη διάσταση. Αυτό επιτρέπει να γίνει λόγος για τα δίκαια των γαιών ως αποτύπωση και κατοχύρωση μιας μορφής συντάσσουσας, συντακτικής ισχύος (“konstituierende Macht”)⁶⁹ της εποχής.

Αξιοποιώντας τη βεμπεριανή παρουσίαση, υποστηρίζεται στη σχετική ιστοριογραφία ότι στην υστερομεσαιωνική Γερμανία η έννοια της συντακτικής ισχύος διέθετε συναφές περιεχόμενο με την έννοια της “potestas” του ρωμαϊκού και κανονικού δικαίου.⁷⁰ Έως και τον 13^ο αιώνα η έννοια “potestas” χρησιμοποιούνταν περιστασιακά και τυχαία για να δηλώσει όψεις της “Herrschaft” είτε ως κυριότητας (εμπράγματης εξουσίας) είτε ως θεσμικής πολιτικής εξουσίας. Ο Φρειδερίκος Β΄ κατά το 1248 σε επίσημη περίπτωση χρησιμοποίησε τη φράση “merum et mistum imperium et gladii potestatem” (“μοναδική/απλή και ανάμεικτη αυτοκρατορική εξουσία και ισχύς του ξίφους”) προσδίδοντάς της άμεσο πολιτικό και στρατιωτικό χαρακτήρα.⁷¹ Αδιαμφισβήτητα κατά τα όσα παρουσιάζονται στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα δίκαια των γαιών συνέβαλαν στην εδραίωση μιας τέτοιας ισχύος.

Απεναντίας, το παραδοσιακό ιστοριογραφικό σχήμα αναπαριστά τις υστερομεσαιωνικές νομικές αλλαγές στην ύπαιθρο και δη τα δίκαια των γαιών ως υποδειγματικό (“ursprünglichen”) σχηματισμό συνεταιρικών (“Genossenschaften”) και πολιτικών κοινοτήτων (“Gemeinschaften”)⁷². Αυτό το σχήμα, ακολουθώντας τον επί Β΄ Ράιχ ιστοριογραφικό εθνοκρατικό ιδεαλισμό του νέο-Ρανκεανού Georg von Below (1858-1927), αφενός υποτιμά τον αυτοκρατορικό χαρακτήρα των δικαίων των γαιών και πιο συγκεκριμένα παραγνωρίζει τις θεσμοθετημένες δια των δικαίων των γαιών διαδικασίες ένοπλου ανταγωνισμού, αφετέρου κατατείνει στη βουλησιαρχική ταύτιση των μακράς διάρκειας *εθνικολαϊκών* κοινοτήτων της γερμανικής εσωτερικότητας με την ίδια την ηθική ιδέα περί κράτους.

Αντίθετα, αν οι ερευνώμενες νομικές αλλαγές ιδωθούν στους όρους της ιστορικής κίνησής τους, η καθοριστική δυναμική είναι αυτή της ενεργής αυτοκρατορίας και όχι εκείνη μιας *a posteriori* εικαζόμενης υπερβατολογικής *κρατικής ιδέας*. Από αυτήν την άποψη τα δίκαια των γαιών άσκησαν

⁶⁹ Για τη θεμελίωση της έννοιας στο γερμανικό μεσαίωνα ενδεικτικά βλ. Universität Wien, Die konstituierende Gewalt des Wortes (13.-14. Jahrhundert), Briguglia Gianluca (Projektleiter in), Institut für Historische Theologie, Projekt: Forschungsförderung. Ανάκτηση από: <https://ucrisportal.univie.ac.at/de/projects/die-konstituierende-gewalt-des-wortes-13-14-jahrhundert> (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025). Για την ανάδειξη της εν λόγω έννοιας στην ιστορία των γερμανικών μεσαιωνικών πόλεων βλ. Karl S. Bader και Gerhard Dilcher, «Die kommunale Stadt des Mittelalters», στο των ιδίων (επιμ.), *Deutsche Rechtsgeschichte. Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft. Land und Stadt — Bürger und Bauer im Alten Europa*, Springer, Βερολίνο και Χαϊδελβέργη 1999, σ. 405-682.

⁷⁰ Βλ. Christine Reinle, «Was bedeutet Macht im Mittelalter?», στο Claudia Zey (επιμ.), *Mächtige Frauen? Königinnen und Fürstinnen im europäischen Mittelalter (11.–14. Jahrhundert)*, Jan Thorbecke Verlag, Όστφιλντερν 2015, σ. 35-72.

⁷¹ Αναφέρεται στο Benjamin Arnold, *Princes and Territories in Medieval Germany*, ό.π., σ. 225.

⁷² Ενδεικτικά βλ. Michael Sonntag, «Herrschaft und Genossenschaft: zur Geschichte der Gemeinde als "politische Gemeinschaft"», *Journal für Psychologie*, 3:2 (1995), σ. 40, κείμενο υποσημείωσης σ. 8.

επίδραση στη διαδικασία γείωσης και θεμελίωσης (“Grundlegung”) της αυτοκρατορικής λειτουργίας στην εδαφική βάση της άμεσης οικονομικής και κοινωνικής ζωής της υπαίθρου: δια των δικαίων των γαιών η αυτοκρατορία συνδεόταν με οργανικό τρόπο επί της αντικειμενικότητας των πεδίων αναφοράς (εξίσου φυλετικών και εδαφικών) των κανόνων.

VI. Συμπέρασμα

Με κριτήρια νομικής ιστορίας, η κριτική εξέταση των δικαίων των γαιών και ευρύτερα των θεμελιακών νομικών αλλαγών, οι οποίες αναπτύχθηκαν εντός της γερμανικής αυτοκρατορίας από τον 13ο αιώνα, τροχοδεικτεί στο άμεσο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο προς την οργάνωση και επιβολή ενός συγκροτημένου, σχεδιασμένου φεουδαλισμού και στον ίδιο χρόνο προς τη νομική κατοχύρωση, αλλά και την κανονάρχηση τόσο του άμεσου παραγωγού της υπαίθρου όσο και του φεουδάρχη/ιδιοκτήτη, καθώς και των σχετικών ανταλλαγών. Κι αυτό διότι επέβαλαν την κατάργηση της κανονιστικής αποσπασματικότητας και αντιφατικής περιπτώσιολογίας προς όφελος μιας νέας για την υστερομεσαιωνική περίοδο νομικής συστηματικότητας.

Από άποψη ιστορικού περιεχομένου, η κίνηση των ιστορικοκοινωνικών δυνάμεων της αυτοκρατορίας συνέτεινε συνολικά σε μια ποιοτική μετάβαση από την εντροπία του παραδοσιακού φεουδαλικού ανταγωνισμού σε πιο σταθερές, στέρεες συγκροτήσεις μέσω του εκτεταμένου κανονιστικού σχεδιασμού και επιβολής. Σε αυτό το πλαίσιο, η αυτοκρατορία μέσα από το θεσμοθετημένο και νομικά διευθετημένο ανταγωνισμό στο εσωτερικό της και την παρουσία και επέκτασή της στο εξωτερικό θεμελίωσε καταστατικές νομικές ρυθμίσεις με μακροπρόθεσμο χαρακτήρα και αξιώσεις συνολικότητας.

Για την κριτική παρουσίαση των δικαίων των γαιών πρέπει να αναφερθεί ότι ο μερικός χαρακτήρας τους ως προς τη συνολική υστερομεσαιωνική ανάπτυξη της Γερμανίας καταδεικνύεται από την εξ αντικειμένου αντίθεσή τους προς τα δίκαια των πόλεων τα οποία κατά τον 14ο αιώνα απέκτησαν πρωταγωνιστικό χαρακτήρα, καθ’ όσον το κέντρο βάρους του ανταγωνισμού μετατέθηκε από την ύπαιθρο στις πόλεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
BIBLIOGRAPHY**Πρωτογενείς πηγές**
Primary Sources

- Augustini, *De catechizandis rudibus*, The Latin Library, Ανάκτηση από: <https://www.thelatinlibrary.com/augustine/catechizandis.shtml> (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).
- "Bulla Aurea", Προοίμιο στο Fritz W. (επιμ.), *Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. Vom Jahre 1356*, Βαϊμάρη 1972, σ. 44-45.
- Clemens Alexandrinus Zweiter Band, Stromata Buch I-IV, Herausgegeben im Auftrage der Kirchenväter-Commission der Königl. Preussischen Akademie der. Wissenschaften von Dr. Otto Stählin, Λειψία, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1906.
304. Constitutio in Favorem Principum 1231. Mai. 1., Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio IV, *Constitutiones et Acta Publica Imperatorum et Regum*, Tomus II, Αννόβερο, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1896, σ. 418-420, 171. σπ., 1232. Mai., σπ., σ. 211-213.
196. Constitutio Pacis. 1235. Aug. 15, Monumenta Germaniae Historica inde ab Anno Christi Qvingentesimo vsqve ad Annum Millesimum et Qvingentesimum, Legum Sectio IV, *Constitutiones et Acta Publica Imperatorum et Regum*, Tomus II, Αννόβερο, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1896, σ. 241-263.
- Das österreichische Landesrecht in Victor Hasenöhr, *Österreichisches Landesrecht im 13. und 14. Jahrhundert*, Βιέννη, 1867, σ. 236, Transkription Heino Speer 2012/20, Ανάκτηση από: http://repertorium.at/qu/1278_oelr_hasenoehrl.html (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).
- Die Dresdner Bilderhandschrift des Sachsenspiegels - Mscr.Dresd.M.32, Ανάκτηση από: https://digital.slub-dresden.de/werkansicht?tx_dlf%5Bid%5D=6439&tx_dlf%5Bpage%5D=1 (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).
- Der Sachsenspiegel nach der ältesten Leipziger Handschrift, Johann Friedrich Hartknoch, Λειψία 1863.
- Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarium ex Monumentis Germaniae Historicis. Separatim Editi. Leges Saxonum und Lex Thuringorum, Herausgeben von Claudius Freiherrn Von Schwerin, Impensis Bibliopolii Hahniani, Αννόβερο/Λειψία 1918.
- Friedrichs II. Gesetz zu Gunsten der geistlichen Fürsten (Confoederatio cum principibus ecclesiasticis), MG. Const. II, Nr. 73, σ. 89-91, Ανάκτηση από:

<https://web.archive.org/web/20071016232947>

<http://www.koeblergerhard.de/Fontes/Confoederatiocumprincipibusecclesiasticis1220.htm>

(τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

Harald Derschka, *Der Schwabenspiegel übertragen in heutiges Deutsch mit Illustrationen aus alten Handschriften*, C. H. Beck, Μόναχο 2002.

Karl August Eckhardt (επιμ.), *Deutschenspiegel*. *Studia iuris Teutonici*, Scientia-Verlag, Άαλεν 1971.

Pindar, *Fragments*, Ανάκτηση από: https://www.loebclassics.com/view/pindar-fragments/1997/pb_LCL485.401.xml (Τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

Rolf Lieberwirth και Frank-Michael Kaufmann (επιμ.), *Glossen zum Sachsenspiegel-Landrecht. Buch'sche Glosse*. Hrsg.: Frank-Michael Kaufmann, *Monumenta Germaniae Historica, Fontes Iuris Germanici Antiqui, Nova Series, Band 7, Teil 1*, Hahnsche Buchhandlung, Αννόβερο 2002.

Sachsenspiegel, Landrecht, *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum: Fontes juris Germanici antiqui*, herausgegeben von Karl August Eckhardt, Musterschmidt Verlag, Βερολίνο/Φρανκφούρτη 1955.

Sachsenspiegel. Teil 2: Lehnrecht, *Monumenta Germaniae Historica*, Musterschmidt Verlag, Βερολίνο/Φρανκφούρτη 1956.

Schwabenspiegel, Kurzform (Tambacher Handschrift), herausgegeben von Karl August Eckhardt, *Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris Germanici antiqui, nova series*. 4.3, Hahnsche Buchhandlung, Αννόβερο 1972.

Wolfgang Stürner (επιμ.), "Die Konstitutionen Friedrichs II. für das Königreich Sizilien". *Constitutiones et Acta Publica Imperatorum et Regum*, vol. 2 (suppl.), *Monumenta Germaniae Historica*, Hahnsche Buchhandlung, Αννόβερο 1996.

Ωριγένους Αποσπάσματα στον Ιερεμία, *Patrology Texts of various authors*, Ανάκτηση από: https://scholarios.graeca.org/pgworks/indexshow.html?pg/Origenes_PG_11-17/In_Jeremiam_.pdf.txt (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

Ωριγένους Επιστολή προς Αφρικανόν, *Patrology Texts of various authors*, Ανάκτηση από: https://scholarios.graeca.org/pgworks/indexshow.html?pg/Origenes_PG_11-17/Epistula_ad_Africanum.pdf.txt (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

Δευτερογενής βιβλιογραφία
Secondary Literature

- Arnold, Benjamin, *Princes and territories in medieval Germany*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ/Νέα Υόρκη/Πορτ Τσέστερ/Μελβούρνη/Σύδνεϋ, 1991.
- , «The End of Territorial Lordship in Medieval Germany. Reflections upon an Historiographical Theory», University of Reading (επιμ.), *Reading Medieval Studies*, XXVI, Graduate Centre for Medieval Studies in the University of Reading, Πίντινγκ 2000, σ. 27-48.
- Bader, Karl S. και Dilcher, Gerhard, «Die kommunale Stadt des Mittelalters», στο των ιδίων (επιμ.), *Deutsche Rechtsgeschichte. Land und Stadt Bürger und Bauer im Alten Europa (Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft)*, Springer, Βερολίνο/Χαϊδελβέργη 1999, σ. 405-682.
- Becker, Christoph και Hübner, Heinz, «Kaiser Friedrich II. von Hohenstaufen im Lichte seiner sizilischen Rechtspolitik», στο C. Becker (επιμ.), *Persönlichkeitsrecht und Persönlichkeit des Rechts: Gedächtnisschrift für Heinz Hübner (1914-2006)*, Lit Verlag, Βερολίνο 2016, σ. 51-72.
- Bünz, Enno, «Das Land als Bezugsrahmen von Herrschaft, Rechtsordnung und Identitätsbildung: Überlegungen zum spätmittelalterlichen Landesbegriff», στο Matthias Werner (επιμ.), *Spätmittelalterliches Landesbewußtsein in Deutschland*, Thorbecke, Οστφίλντερν 2005, σ. 53-92.
- Dietlinde Munzel-Everling, *Das Kleine Kaiserrecht: Text und Analyse eines mittelalterlichen Rechtsbuches: Leithandschrift der Fürstlichen Bibliothek Corvey, Bestandsaufnahme aller anderen Handschriften, Benennung, Verfasser, Datierung, Quellen, Auswirkung*, Hylaila-Verlag, Βίζμπαντεν 2019.
- , «Deutsche Rechtsbücher des 13. und 14. Jahrhunderts und ihre Deutung als "Kaiserrecht"», στο Thomas Olechowski (επιμ.), *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs, vol. 10*, Verlag der ÖAW, Βιέννη 2020, σ. 45-60.
- Dilcher, Gerhard – Lück, Heiner – Schulze, Reiner – Wadle, Elmar – Weitzel, Jürgen και Wolter, Udo (επιμ.), *Gewohnheitsrecht und Rechtsgewohnheiten im Mittelalter*, Duncker & Humblot, Βερολίνο 1992.
- Duve, Thomas, «Some News on the Making of the Sachsenspiegel and its Medieval Glosses», *Patristica et Mediaevalia*, 29 (2008), σ. 63-64.
- Engels, Friedrich, «Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats Im Anschluß an Lewis H. Morgans Forschungen, III. Die Staatsbildung der Deutschen», στο *Marx-Engels Werke*, Band 21, Dietz Verlag, Βερολίνο 1962, σ. 141-151.
- Esders, Stefan, «Wergild and the Monetary Logic of Early Medieval Conflict Resolution», στο Lukas Bothe, Stefan Esders και Han Nijdam (επιμ.), *Wergeld, Compensation and Penance. The*

Monetary Logic of Early Medieval Conflict, Brill, Λάντεν 2021, σ. 1-37.

Floßmann, Ursula, *Landrechte als Verfassung*, Springer, Βιέννη 1976.

Haentjes, Alexander, *Deutschrechtliche Exegese des Sachsenspiegel Landrechts. Textdarstellung und interpretation*, Grin Verlag, Μόναχο 2015.

Hageneder, Othmar, «Weltherrschaft im Mittelalter», *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 93 (1985), σ. 257-78.

Halperin, Jean-Louis, «L'approche historique et la problématique du jus commune», *Revue internationale de droit comparé*, 52-4 (2000), σ. 717-731.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, «Grundlinien der Philosophie des Rechts, Dritter Teil. Die Sittlichkeit, Zweiter Abschnitt. Die bürgerliche Gesellschaft, C. Die Polizei und Korporation, a. Die Polizei, παρ. 231-249», στο του ιδίου, *Werke*, Band 7, Suhrkamp, Φρανκφούρτη 1979, σ. 382-393.

—, «Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Vierter Teil. Die germanische Welt», στο του ιδίου, *Werke*, Band 12, Suhrkamp, Φρανκφούρτη 1970, σ. 414-415.

Houben, Hubert, *Kaiser Friedrich II.: 1194-1250: Herrscher, Mensch und Mythos*, Verlag W. Kohlhammer, Στουτγκάρδη 2008.

Ignor, Alexander, *Über das allgemeine Rechtsdenken Eikes von Repgow (= Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft: Rechts- und staatswissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres-Gesellschaft. N.F., H. 42)*, Schönigh, Πάντεμπορν 1984.

Isenmann, Eberhard, «Städtisches Gesetzgebungs- und Ordnungsrecht in Rechtsliteratur und in rechtsgutachten deutscher Juristen des Spätmittelalters», στο J.-M. Cauchies και E. Bousmar (επιμ.), *"Faire bans, edictz et statuz": Légiférer dans la ville médiévale. Sources, objets et acteurs de l'activité législative communale en Occident, ca. 1200-1550*, Publications de Facultés universitaires Saint-Louis, Βρυξέλλες 2001, σ. 411-438.

Kannowski, Bernd, *Die Umgestaltung des Sachsenspiegelrechts durch die Buch'sche Glosse*, Monumenta Germaniae Historica Schriften, 56, Hahnsche Buchhandlung, Αννόβερο 2007.

—, «On Legal Pluralism and Ghosts in the Sachsenspiegel and in Gaya», *Rechtsgeschichte – Legal History*, Rg, 24 (2016), σ. 251-256.

—, «Zum Beweisrecht des Schwabenspiegels», *Acta juridica et politica*, Bd. 71 (2008), σ. 555-569.

Kantorowicz, Ernst, *Frederick the Second. 1194-1250*, μτφρ. E.O Lorimer, Frederick Ungar Publishing, Νέα Υόρκη 1931.

Laske, Caroline, «Women in the Sachsenspiegel: Gender and Asymmetrical Dependencies», στο Jeannine Bischoff, Stephan Conermann και Marion Gymnich (επιμ.), *Naming, Defining, Phrasing Strong Asymmetrical Dependencies*, De Gruyter, Βερολίνο/Βοστώνη 2023, σ. 213-238.

- Marongiu, Antonio, «A Model State in the Middle Ages: The Norman and Swabian Kingdom of Sicily», *Comparative Studies in Society and History*, 6 (1964), σ. 307-320.
- Meyer, Christoph H. F., «Zum Streit um den Staat im frühen Mittelalter», *Kritik*, Rg, 17 (2010), σ. 164-175.
- Millar, Fergus, «The Aerarium and Its Officials under the Empire», *The Journal of Roman Studies*, Vol. 54, Parts 1 and 2 (1964), σ. 33-40.
- Mitchell, Otis C., *Two German Crowns. Monarchy and Empire in Medieval Germany*, Wyndian Hall Press, Η.Π.Α./Μπρίστολ, 1985.
- Powell, James M., «Frederick II and the Rebellion of the Muslims of Sicily, 1200-1224», στο του ίδιου (επιμ.), *The Crusades, The Kingdom of Sicily, and the Mediterranean*, Ashgate, Μεγάλη Βρετανία 2007.
- Reinle, Christine, «Was bedeutet Macht im Mittelalter?», στο Claudia Zey (επιμ.), *Mächtige Frauen? Königinnen und Fürstinnen im europäischen Mittelalter (11.–14. Jahrhundert)*, Jan Thorbecke Verlag, Όσφιλντερν 2015, σ. 35-72.
- Rentmeister, Lars, *Das Verhältnis zwischen Staat und Kirche im späten Mittelalter am Beispiel der Diskussion um den Sachsenspiegel*, Dissertation zur Erlangung des Grades des Doktors der Philosophie (Dr. phil.) am Fachbereich Politik- und Sozialwissenschaften der Freien Universität Berlin, Βερολίνο, 2015.
- Schmitt, Carl, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Duncker & Humblot, Βερολίνο 1950.
- Schumann, Eva, «Beiträge des Rechts zur Ausbildung einer ‚deutschen‘ Identität im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit», στο Udo Friedrich, Ludger Grenzmann και Frank Rexroth (επιμ.), *Band 2 Soziale Gruppen und Identitätspraktiken*, De Gruyter, Βερολίνο/Βοστώνη 2018, σ. 167-215.
- Sonntag, Michael, «Herrschaft und Genossenschaft: zur Geschichte der Gemeinde als "politische Gemeinschaft"», *Journal für Psychologie*, 3:2 (1995), σ. 23-41.
- Tyszka, Pzremyslaw, *The Human Body in Barbarian Laws, c.500- c.800. Corpus Hominis as a Cultural Category*, μτφρ. Guy Russell Torr, Peter Lang edition, Βερολίνο 2014.
- Von Savigny, Friedrich Carl, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, Vierter Band, Χαϊδελβέργη 1826.
- Weber, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, 4. *Charismatische Herrschaft*, § 10. *Merkmale der charismatischen Herrschaft*, J.C.B Mohr (Paul Siebeck), Τύμπινγκεν 1985, σ. 140-142.
- Weltecke, Dorothea, «Emperor Frederick II, “Sultan of Lucera”, “Friend of the Muslims”, Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestions», στο Jörg Feuchter, Friedhelm

Hoffmann και Bee Yun (επιμ.), *Cultural Transfers in Dispute. Representations in Asia, Europe and the Arab World since the Middle Ages*, Campus Verlag, Φρανκφούρτη 2011, σ. 85-106.

Δικτυογραφία **Online Sources**

Die Harz-Geschichte. Der Sachsenspiegel. Ανάκτηση από: <https://www.harz-geschichte.de/page-band02/sachsenspiegel.htm> (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

Rzihacek, Andrea, *To Be King of an Empire. The Notion of Empire in the Charters and Letters of the Hohenstaufen King Philip (1198–1208)*, 24. Oktober 2014, *Mittelalter*, Interdisziplinäre Forschung und Rezeptionsgeschichte. Ανάκτηση από: <http://mittelalter.hypotheses.org/4559> (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025).

Universität Wien, *Die konstituierende Gewalt des Wortes (13.-14. Jahrhundert)*, Briguglia Gianluca (Projektleiter in), Institut für Historische Theologie, Projekt: Forschungsförderung, Ανάκτηση από: <https://ucrisportal.univie.ac.at/de/projects/die-konstituierende-gewalt-des-wortes-13-14-jahrhundert> (τελευταία πρόσβαση: 18.8.2025)